

VENERA NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA

Mladar, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:434424>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI

Diplomski rad

VENERA NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA

MARIJA MLADAR

SPLIT, 2023.

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

Antička mitologija i ikonografija

Diplomski rad

VENERA NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA

Studentica: Marija Mladar

Mentorica: doc. dr. sc. Ana Torlak

Split, rujan 2023.

SADRŽAJ:

1. UVOD	4
1.1. Ciljevi i metodologija rada	5
2. O MITU BOŽICE VENERE	7
3. VENERE NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA	11
3.1. Salona	11
3.1.1. Venera Pobjednica.....	12
3.1.2. Venera iz Dioklecijanove Palače (?)	14
3.1.3. Priklesana Venera.....	17
3.1.4. Nadgrobna stela s figurom Venere na zabatu.....	19
3.1.5. Natpisi posvećeni Veneri	20
3.1.6. Ukosnica s figurom Venere.....	26
3.1.7. Preslice s prikazom Venere	28
3.2. Jader.....	29
3.2.1. Novootkriveni bezglavi kip Venere	30
3.3. Naron	32
3.3.1. Dvije baze kipa posvećene Veneri Augusti.....	33
3.4. Enona	36
3.4.1. Kip Venere Anzotike.....	37
3.5. Isa.....	39
3.5.1. Metopa s figurom Venere.....	41
3.6. Rider	43
3.6.1. Natpis Veneri Pobjednici	43
3.7. Ekvum.....	45
3.7.1. Dva natpisa iz Ekvuma.....	45
3.8. Crna Korkira	46
3.8.1. Natpis posvećen Veneri Pelagija.....	47

4. ZAKLJUČAK	49
5. KATALOG	51
6. POPIS LITERATURE	75

Sažetak

Popis slikovnih priloga

1. UVOD

Božica Venera zauzimala je iznimno važno mjesto u rimskoj mitologiji i kulturi rimskoga društva. Njezina uloga je prelazila granice mita, utječući na različite sfere društvenog i kulturnog života. Venera je bila simbol ljepote i idealizirane ženske figure. Iako je njezina osnovna uloga bila vezana uz žene, ljubav i plodnost, božica je također imala veze s muškarcima i vojnim elementima. Vjerovalo se da njezina podrška osigurava vojnu pobjedu, zbog čega je često bila štovana i od strane muškaraca. Uz vojne pobjede Rimskog Carstva, Venera je bila usko povezana s genskim identitetom i nasljeđem rimskoga roda. Rimljani su je povezivali s mitskim pretkom Enejom i osnivanjem Rima. Njezino prisustvo u obiteljskom kontekstu ukazivalo je na važnost njezine uloge u oblikovanju obiteljskog naslijeđa i identiteta kao zaštitnice Julijevskog roda. Simbol ljepote, ljubavi, vojne pobjede i genskog pretka Rima donio je Veneri brojne štovatelje iz kojih se razvio svojevrsni kult božice Venere. Kult Božice Venere imao je mnoge aspekte i prožimao je različite slojeve rimskog društva. Njezini hramovi i svetišta bili su rasprostranjeni diljem Rimskoga Carstva, a mnogi festivali i rituali posvećeni su samo njoj. Kao rezultat toga, Venera je bila jedna od središnjih figura u rimskoj religiji. U cjelini, božica Venera bila je snažan kulturni i društveni simbol u rimskome svijetu, utkana u sve sfere života jednoga Rimljana. Njezina prisutnost prepoznata je kroz umjetnost, mitologiju, religiju i svakodnevne običaje, čineći je neizostavnim dijelom rimske identifikacije i kulturnog naslijeđa.

Istočna obala Jadrana termin je koji u antici obuhvaća područje rimske provincije Dalmacije. Naime, unutar gabarita od Kvarnera do Boke u antici se, preciznije u razdoblju Rimskog Carstva, oformila zemljopisna, politička, kulturna i društvena cjelina - rimska provincija Dalmacija. Rimljani su uvidjeli povoljan položaj provincije, zbog čega su u nju investirali i njome se koristili. U kontekstu ovoga rada, termin istočna obala Jadrana obuhvaća geografski prostor od zadarskoga zaleđa preko kopna i srednjodalmatinskih otoka te zaključno s močvarnim područjem rijeke Neretve. Trag rimskoga prisustva na istočnoj obali Jadrana najviše se osjeti kroz kulturnu baštinu koja se datira u doba Rimskoga Carstva. Budući da se ovaj diplomski rad bavi temom *Venera na istočnoj obali Jadrana*, u njemu će se analizirati pojedini arheološki ostatci koji nose Venerino ime. Istražit će se povezanost između mitologije, umjetnosti i kulturne povijesti jadranske obale s Venerom. Božica je bila prisutna u mnogim aspektima ljudske kreativnosti i izražavanja u rimskoj provinciji Dalmaciji. Posebno se ističe njezina prisutnost kroz spomenike koji su izgrađeni duž istočne obale Jadrana, od helenističkih

vremena koji spominju božicu Afroditu, Venerin grčki pandan, pa sve do kraja rimske vladavine i kraha mnogoboštva.

1.1. Ciljevi i metodologija rada

Ovaj rad istražuje različite kontekste spomenika božice na Jadranu, analizirajući njihovu povijesnu i kulturnu važnost te estetske karakteristike. Struktura rada podijeljena je u nekoliko jedinica koje će podrobnije prikazati važnost kulta Venere na istočnoj obali Jadrana. O uvodu i mitologiji božice biti će riječi u prvom dijelu rada, u središnjem će se najveći naglasak staviti na njezine spomenike podijeljene po gradovima rimske provincije Dalmacije te će se u zadnjem dijelu iznijeti zaključna razmatranja. Kroz istraživanje artefakata i arheoloških nalazišta, razmotrit će se raznolikost interpretacija Venere u pojedinim gradovima. Nadalje, analizirat će se i element širenja kulta božice Venere kroz pogled manje zajednice unutar rimske provincije Dalmacije, a koju okružuje veća zajednica od koje se i krenuo širiti Venerin kult, odnosno cijelo Rimsko Carstvo. Osim toga, istražiti će se i utjecaj domicilnog stanovništva koje je dočekalo Rimljane na jadranskoj obali, pomorske trgovine i kulturnih interakcija na oblikovanje Venerinih spomenika. U kontekstu umjetnosti, posebno će se analizirati stilističke karakteristike kipova i reljefa posvećenih Veneri, razmatrajući kako je vrijeme i razlog podizanja spomenika utjecalo na predstavljanje njezine simboličke uloge u različitim sferama. Također, istražiti će se i povezanost između religijskih vjerovanja, društvenih normi i umjetničkog izraza te kako su se te veze razvile tijekom vremena. Kroz ovu analizu, cilj rada je dobiti dublji uvid u važnost božice Venere u kulturi istočne obale Jadrana te razumjeti kako su se njezini simboli i reprezentacije očuvali i mijenjali. Također, ovaj rad nastoji istaknuti važnost proučavanja spomenika i umjetničkih djela kao svjedočanstava prošlih vremena te njihovu ulogu u očuvanju kulturnog naslijeđa i identiteta prostora.

U radu je primijenjen raznolik skup metoda kako bi se sveobuhvatno istražila tema Venere na istočnoj obali Jadrana. Kroz induktivnu metodu, analizirani su arheološki i umjetnički artefakti kako bi se identificirali obrasci i tipovi u prikazima Venere te iz toga izveli zaključci o njihovoj simboličkoj važnosti. Metodom analize, dublje su se istražile stilističke karakteristike i kontekstualni elemente tih spomenika kako bi se razumjela njihova kulturna i povijesna uloga. Kroz metodu deskripcije, detaljno su se opisali različiti prikazi Venere i njihove karakteristike, omogućujući čitatelju da se što bolje upozna s njihovim vizualnim aspektima. Koristeći metodu kompilacije, integrirali su se raznoliki izvori informacija, uključujući arheološke nalaze, povijesne zapise i umjetničke interpretacije, kako bi se stvorio sveobuhvatan prikaz različitih aspekata Venere i njezine uloge na istočnoj obali Jadrana.

Spojivši potonje dvije metode rada, napisan je i svojevrsni katalog rada u kojemu se donose osnovne informacije spomenika Veneri koji su obrađeni u radu. Metodom iščitavanja literature i detaljnog proučavanja relevantnih knjiga, članaka i izvora dobilo se dublje razumijevanje kulturnog i povijesnog konteksta te najzad i zaključci temeljeni na relevantnim informacijama. Kombinacija ovih metoda omogućila je sustavan i dubinski uvid u temu te je rezultirala suvislim i argumentiranim zaključcima.

2. O MITU BOŽICE VENERE

Venera je antička božica s Apeninskog poluotoka. Pretpostavlja se da je od 5. st. pr. Kr. u Laciju započela pretvorba italske božice u helenizirani lik Afrodite. Naime, božica Venera bila je božica voća i povrća, polja i vrtova, a moguće i spolnih nagona koja se poistovjetila s helenističkom Afroditom, božicom ljubavi i ljepote.¹ No, ostaje upitno koji je razlog poistovjećivanja italske Venere s grčkom Afroditom. Prvi spomen kulta Venere u Rimu se veže uz Veneru Neugađateljicu (lat. *Venus Calva*), čiji se kip podižu u 4 .st. pr. Kr. rimske matrone². One podižu kip na spomen žrtvi Rimljana koji su šišali svoju kosu kako bi napravili užad tijekom galske opsade Rima.³ Smatra se da je prava datacija utemeljenja kulta božice Venere na Apeninskom poluotoku 19. kolovoza, odnosno datum utemeljenja jednog od njezinih rimskih hramova. Toga dana se obilježavao tzv. *Vinalia Rustica*, tj. festival boga Jupitera. Suvremena literatura pretpostavlja da je upravo na taj datum došlo do približavanja Jupitera i Venere kao oca i kćeri, kao što je to slučaj s grčkim božanstvima Zeusom i Afroditom. Po rimskoj mitologiji, ona je bila kćer Jupitera i Dijane, žena Marsa te majka Kupida i Eneje.⁴

Slika 1. Venera s Kupidom i dupinom, Nacionalni muzej Rima, Rim. (Preuzeto s <https://www.britannica.com/topic/Venus-goddess>)

¹ Venera. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (Zadnje pristupljeno 10. 8. 2023.) <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=64245>

² Matrone (s lat. odlične žene, dame) kod starih Rimljana su bile udane žene besprijekornog vladanja i visokoga ugleda. (matrona. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Zadnje pristupljeno 4. 9. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39496>)

³ B. Bandinelli-Ranuccio 1966, str. 1124.

⁴ <https://www.britannica.com/topic/Venus-goddess> (Zadnje pristupljeno 10. 8. 2023.)

Tijekom proslave održane u čast dvanaest bogova 215. g. pr. Kr., božica Venera bila je primljena u rimsku mitologiju kao jedno od glavnih božanstva. Upravo joj je bračna zajednica s Marsom osigurala ulazak među najpopularnija rimska božanstva.⁵ Iako je bila supruga boga Marsa, kao i neka druga božanstva, ostvarivala je različite romantične odnose kako s bogovima, tako i sa smrtnicima, zbog čega je povezana s brojnim pozitivnim i negativnim aspektima ženstvenosti. Pozitivni aspekti Venerine ženske prirode vežu se uz njezin aspekt zaštite čistoće kod mladih djevojaka i žena (lat. *V. Verticordia*). No, njezina negativna konotacija veže se uz hram Venere Ericine (lat. *V. Erycine*) na Collini koji je izgrađen 181. g. pr. Kr., nakon njezina poistovjećivanja s Afroditom iz Erike (lat. *Eryka*) na Siciliji. Što se tiče broja posjetitelja, hram se razvijao rapidnom brzinom jer su se oko njega počele okupljati kurtizane, zbog čega je u jednom trenutku postao, kolokvijalno rečeno, hram "dama noći" te je polako gubio svoj inicijalni duh.⁶

Pojam *Venera* prema latinskom jeziku izvorno je srednjeg roda i označava "naklonost", "milost" i "čarobna čar". Uzme li se u obzir glagol *venerar*, stvoren od istog korijena riječi, može se interpretirati kao dobivanje božanske naklonosti. Možda je upravo zbog jakog značenja riječi *Venera*, božica imala toliko epiteta koji su je pratili u rimskoj mitologiji.⁷ Prema mitu, božica Venera je s Trojancem Anhizom rodila junaka Eneju. Rimski rod Julijevaca svoje podrijetlo poistovjećivao je s Enejinim sinom Julom, zbog čega se Venera štovala i kao pramajka roda Julijevaca: Venera Praroditeljica (lat. *Venus Genetrix*).⁸ Sam Cezar je bio taj koji je proglasio lozu Julijevaca Venerinim pretkom, s obzirom na njenu obiteljsku vezu s unukom Julom. Upravo je epitet Praroditeljice Julijevaca božici donio krunu političke karijere i popularnost među pukom.⁹ Venera je također istodobno bila izjednačavana s božicom smrti Libitinom (lat. *Venus Libitina*), na Siciliji s Prozerpinom (lat. *Venus Proserpina*), s božicom odvodnih prokopa Kloacinom (lat. *Venus Cloacina*), kao i što je dobivala razne epitete; ona koja ugađa (lat. *Obsequens*), one koja ne ugađa (lat. *Calva*) ili pak Hraniteljice (lat. *Alma*).¹⁰ Tijekom civilnih ratova u 1. st. moćni diktatori i vođe su za božicu zaštitnicu odabrali upravo Veneru kojoj je naglo skočilo političko značenje. Sula je uveo kult Venere Sretne (lat. *Venus Felix*), s inačicama *Fortune* i *Felicitas*. Jaki razvoj Venerinog kulta vezao se uz republikanca

⁵ B. Bandinelli-Ranuccio 1966, str. 1124.

⁶ <https://www.britannica.com/topic/Venus-goddess> (Zadnje pristupljeno 10. 8. 2023.)

⁷ B. Bandinelli-Ranuccio 1966, str. 1122.

⁸ I. Matijević, A. Kurilić 2011, str. 141.

⁹ B. Bandinelli-Ranuccio 1966, str. 1125.

¹⁰ Venera. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (Zadnje pristupljeno 14. 8. 2023.) <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=64245>

Pompeja koji je jedan rimski hram posvetio Veneri Pobjednici (lat. *Venus Victrix*). Venera Sretna, Venera Pobjednica i Venera Praroditeljica u Rimskome Carstvu nosile su političko značenje, stoga su često bile prikazivane na novcu s atributima Marsovog oružja. Arhetip božanskog para na službenom novcu Carstva, Venere i Marsa, itekako je obavljao izvrstan posao promocije pobjede i prosperiteta rimskog državnog aparata.¹¹ Naime, „*Venera je*, pišu I. Matijević i A. Kurilić, *u jedan sustav ujedinjavala različite kategorije (spolne, političke ili društvene) koje su u drugim kultovima bile razdvojene.*“¹² Venerin kult je poseban, osim po aspektu plodnosti, ljubavi i ljepote, i po jakoj snazi stvaranja i održavanja zajedništva rimskoga svijeta.¹³

Slika 2. Rekonstrukcija hrama Venere Roditeljice u Rimu. (Preuzeto s <https://www.mercatiditraiano.it/en/infopage/il-tempio-di-venere-genitrice>)

Božica Venera je u Rimu prikazivana u različitim medijima, bilo da je riječ o brončanim ili mramornim skulpturama, zidnim slikama, sitnim preslicama ili ukosnicama, ili su joj podizani hramovi. Najčešći su prikazi Venere u obliku skulpture koje bi krasile pojedini hram, javnu površinu ili kuću bogatog Rimljana. Kipovi koji prikazuju Veneru često su imali ponavljajući arhetip koji bi se mijenjao ovisi o epitetu koji božica nosi. Najčešći pregled Venerina arhetipa prikazuje nagu ili plaštom ogrnutu božicu u prirodnoj ili nadnaravnoj veličini, osim ako nije riječ o kipićima. Lice joj je često umiljatoga pogleda punog ljubavi,

¹¹ J. Jeličić-Radonić 2011, str. 17-18.

¹² I. Matijević, A. Kurilić 2011, str. 141.

¹³ I. Matijević, A. Kurilić 2011, str. 141.

pogotovo kada je bila prikazivana sa svojim sinom Kupidom. Frizura joj je najčešće spletena u nisku punđu s vidljivim uvojcima preko kojih se izdiže dijadema. U kakvom je položaju smještena i drži li što u rukama, ovisi o tome koji epitet nosi. Broje se razni prikazi Venere koja uspravno stoji, najčešće oslonjena na suputnika, kao i oni na kojima sjedi na prijestolju; potonji često brojniji na zidnim prikazima. Njezini najčešći suputnici u kiparskim ostvarenjima su njezini sinovi – Kupid i Eneja, njezin suprug Mars, kao i eroti koji dolaze u nju. Može biti prikazana i u pratnji životinja koji dolaze uz nju samu, bilo da je riječ o mitološkoj priči vezanoj za nju, i/ili s njom i suputnikom. Budući da dolazi uz brojne epitete i štovana je u svim društvenim klasama, raznoliki su i mnogobrojni Venerini prikazi u rimskome svijetu.¹⁴

Sukladno tomu, dolazak Rimljana na istočnu obalu Jadrana nije mogao proći bez romanizacije autohtonih vjerskih kultova nastanjenih ilirskih plemena. Brojni su materijalni dokazi Venerina kulta u rimskoj provinciji Dalmaciji, zahvaljujući kojima se njegov kontinuitet može pratiti još od grčke kolonizacije. Epigrafska građa koja svjedoči o štovanju božice Venere na obali Jadrana mnogobrojna je i nalazi se na svim dijelovima istočne Jadranske obale. Na epigrafskim spomenicima utvrđeni su raznovrsni epiteti boginje. Najrasprostranjeniji je svakako epitet Venere Pobjednice koji je bio najpopularniji u glavnom gradu provincije Dalmacije – Saloni, o čemu će biti više riječi dalje u radu. O raširenosti Venerinog kulta u provinciji Dalmaciji svjedoče kao najbrojniji natpisi, potom kipovi, ostatci arhitektonskih oblika i sitna plastika.¹⁵

¹⁴ B. Bandinelli-Ranuccio 1966, str. 1124.

¹⁵ I. Matijević, A. Kurilić 2011, str. 142.

3. VENERE NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA

3.1. Salona

Najznačajniji grad na istočnoj obali Jadrana u antičkome svijetu bila je Salona, današnji Solin. Grad kao takav imao je značajnu ulogu u povijesti jadranske obale. Razvoj mu se može pratiti u antičko vrijeme, prije Krista, kada su istočnu obalu Jadrana kolonizirali Grci, a potom je romanizirali Rimljani. Ono što je Salonu činilo toliko pogodnom za naseljavanje, razvoj i iskorištavanje je prvenstveno blizina rijeke Jadro, odnosno vodoopskrba i gospodarski razvitak (mlinovi, kovačnice i dr.) grada. Plodno tlo, povoljan položaj između planine Kozjak na sjeveru koja je štitila Salonu te na jugu mora, koje ne samo da je stvaralo morsku prepreku do grada, već je poslužilo za ribolov, brodogradnju te omogućilo gradu da se razvije i kao lučko središte, itekako su razlozi zašto je Salona postala veliko gradsko središte.¹⁶ Salona se u rimskodobnim zapisima prvi put spominje 119. g. pr. Kr., nakon prokonzulova (Lucije Cecilije Metel) prezimljenja u gradu. No, njezino razvijanje i nagli prosperitet zahvaljuje Građanskom ratu između Cezara i Pompeja, kada je stala na stranu Cezara. Odluka o držanju Cezarove strane omogućila je Salonu da u budućnosti postane onakva kakva je danas zapamćena – *colonia Martia Iulia Salona*.¹⁷

Salona je za vrijeme Rimskoga Carstva prolazila kroz tri razvojne faze. Središnji, najstariji urbani dio grada, razvijao se prvi te je sadržavao sve što rimsko središte treba imati; gradske zidine, gradska vrata, komunikaciju ulica, forum, hram, terme, gradsku vijećnicu, magazine i brojne druge sadržaje potrebne za svakodnevni život Salonitanaca.¹⁸ No, postavši glavni grad rimske provincije Dalmacije, Salona je bilo potrebno širenje, stoga se središnji dio postepeno širio prema istoku i prema zapadu. U 2. st. Salona pomiče svoje granice na sjeveroistočnom dijelu grada na kojem se gradi novi prsten gradskih zidina, čime se grad itekako širi i postaje dostojan statusa glavnoga grada provincije. Formiranje istočnog dijela grada smatra se kao najmlađe.¹⁹ Pojedini arheološki dokazi pronađeni u istočnom dijelu grada datiraju se u posljednju četvrtinu 2. st., dok se pojedini prema skulpturalnoj i paleografskoj analizi datiraju u 3. i početak 4. st. Proširenjem istočnog dijela grad se obogatio za nove sadržaje, pogotovo u vrijeme cara Dioklecijana.²⁰ Sve razvojne etape grada i sadržaji za koje je bio bogatiji, danas se mogu istražiti zahvaljujući arheološkim nalazima koji su ostali iza njih.

¹⁶ M. Bereš 2014, str. 2.

¹⁷ E. Marin 1979, str. 18.

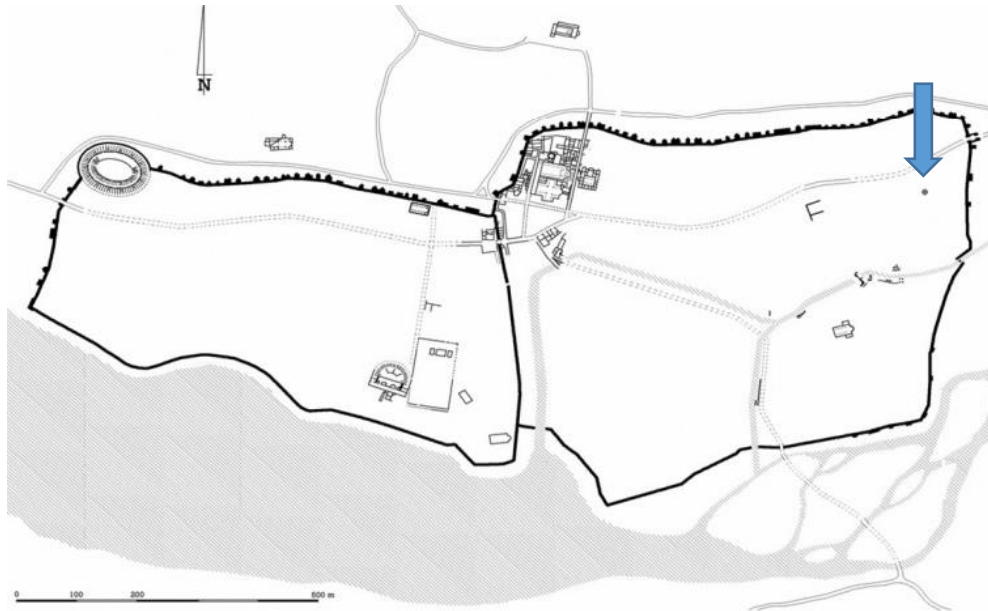
¹⁸ J. Jeličić-Radonić 2014, str. 8-15.

¹⁹ E. Marin 1979, str. 18.

²⁰ J. Jeličić-Radonić 2014, str. 22-24.

U prvom redu broje se arhitektonski ostatci, skulpture, kameni odlomci, natpisi i mramorni fragmenti koji obogaćuju salonitansku povijest i daju istraživačima uvid u nove dokazne materijale.

3.1.1. Venera Pobjednica

Slika 3. Mjesto pronalaska hrama pored Porta *Andetria*. (Tlocrt preuzet iz J. Jeličić-Radonić 2011, str. 25)

Zapadno od Porta *Andetria* (istočna gradska vrata) u sjeveroistočnom dijelu grada, E. Dyggve otkrio je tetrastilni hram koji potječe iz Dioklecijanova doba. Obzirom na to da je kip božice Venere Pobjednice (lat. *Venus Victrix*) pronađen u neposrednoj blizini hrama, smatra se da je bio posvećen upravo njoj. Pretpostavci da hram potječe iz Dioklecijanovog vremena podupiru i činjenice kako su arhitektonske skulpture hrama stilski slične ornamentici hrama u Dioklecijanovoj palači, kao i činjenica da se nalazi u najmlađem dijelu grada koji je svoj veliki napredak doživio upravo u doba Dioklecijana. Isto tako, budući da se za njegovo vrijeme kršćanstvo uvelike širilo Rimskim Carstvom, pa tako i istočnom obalom Jadrana, smatra se da je tetrastilni hram posvećen Veneri Pobjednici i posljednji poganski hram u Saloni, posvećen božici koja je ujedno i simbol pobjede i prosperiteta Rimskog Carstva.²¹ Salonitanski hram uvelike podsjeća na tzv. Mali hram koji dolazi iz Dioklecijanove palače. Naime, ne samo da su dijelovi hrama izgrađeni od domaćeg kamena vapnenca, kao što je to slučaj i s hramovima u Palači, već je i arhitektura i arhitektonska plastika hramova proizašla iz istih klesarskih

²¹ J. Jeličić-Radonić 2011, str. 5.

radionica u provinciji ili je bila uvezena iz ostatka Carstva. J. Jeličić-Radonić piše: „*U prilog tome govori primjena identičnih korintskih kapitela azijskoga tipa od prokoneškog mramora upotrijebljenih u poganskim kulturnim građevinama nastalih u istim radionicama i očito istovremenih narudžbi.*“²² Osim kapitela, ornamentika i stilistika arhitektonskih oblika salonitanskog hrama u potpunosti se može identificirati s Malim hramom u Palači, što u cjelini pokazuje neupitnu povezanost građevinske djelatnosti između Salone i carske Palače u Dioklecijanovo vrijeme.²³

Slika 4. Venera Pobjednica s Kupidom, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto iz J. Jeličić-Radonić 2011, str. 15)

Mramorna skulptura Venere Pobjednice pronađena je u blizini Dioklecijanovog tetrastilnog hrama sasvim slučajno na privatnom zemljištu i datira se u 3. st. J. Jeličić-Radonić navodi kako je E. Dyggve u vremenu pronalaska hrama, kao i kipa Venere, cijelo područje zapisao pod naziv Venerin hram (lat. *Venus Temple*), prema čemu je hram posvećen pronađenoj skulpturi Venere Pobjednice. Kip božice izrađen je od partskog mramora i vremenom je znatno

²² J. Jeličić-Radonić 2011, str. 14.

²³ J. Jeličić-Radonić 2011, str. 14.

oštećen, no jasno prikazuje božicu Veneru sa svojim suputnikom Kupidom. Njoj nedostaju glava, obje ruke i dio desne noge (rekonstruiran), dok je on manjkav u dijelu lijeve ruke i desne noge. Potvrdu da se radi upravo o Veneri Pobjednici nosi natpis ovalnog postamenta na kojoj su figure postavljene: VENER(I) VICTR(ICI).²⁴ Božica je prikazana naga, tijelom blago nagnutim naprijed, ali vrlo gracioznog držanja oslanjajući se na lijevu nogu, dok joj je desna lagano savijena u koljenu. Tip Venere ovakvog držanja naziva se *pudica* i preuzet je iz grčkih klesarskih radionica koje su ostvarivale kipove Afrodite tipa *pudica*. Nadalje, Venerine ruke su joj odlomljene i njihovi ostatci ne postoje, ali je vidljivo da su bile u karakterističnom položaju prekrivajući joj intimne dijelove. Tomu svjedoče i ostatci prstiju lijeve ruke na desnom bedru božičina tijela, kao i što je desnom rukom nastojala prekriti grudi, prema oštećenjima na lijevoj dojci. Također, ostatci na vratu, tj. leđima prepoznatljivi su oblik Venerine frizure u uvojcima. Njezin suputnik i sin Kupid prikazan je frontalno, oslanjajući se na stablo koje je poslužilo kao potporanj cijeloj skulpturi. Kupid diže desnu ruku i pruža je prema majci, što je popraćeno njegovim blagim pogledom.²⁵

N. Cambi navodi kako je upravo ovaj kip dokaz jako bliskih odnosa umjetničke razmjene s Atenom, što potvrđuju brojni sarkofazi. Figura Venere Pobjednice iz Salone slična je menadama na atičkim dionizijskim sarkofazima. Također, Kupid kao da je preuzeti grčki Eros s atičkih sarkofaga kojega su okruživala stabla s razgranatim lišćem; nešto slično kao kod Kupidova stabla na koji je oslonjen.²⁶ Iza ovog navoda stoji i spomenuta tvrdnja o Veneri Pobjednici kao skulpturi tipa *pudica* koji dolazi iz grčkih radionica Afrodite *pudica*. Preuzimanje ovoga tipa skulpture prvo se pojavilo u glavnom gradu Carstva, Rimu, a potom se plasiralo i u ostatak Carstva, pa tako i u provinciju Dalmaciju.²⁷ Štovanje Venere Pobjednice, prosperitetne božice Rimskog Carstva, upućuje na to da je Dioklecijan u krajnje vrijeme poganskih vjerovanja i već proširene nove vjere, ipak pokušao zadržati duh i tradiciju Carstva u glavnom gradu rimske provincije Dalmacije.

3.1.2. Venera iz Dioklecijanove Palače (?)

Postoji još jedan kip božice Venere koji se veže uz carsku Palaču cara Dioklecijana. Naime, skulptura božice pronađena je u Splitu 1979. g. i predana je Arheološkom muzeju u Splitu na čuvanje. Nažalost, nije poznato točno mjesto nalaza skulpture, no budući da je pronađena u Splitu, gradu nastalom iz Dioklecijanove Palače, možda se može pretpostaviti

²⁴ J. Jeličić-Radonić 2011, str. 14.

²⁵ J. Jeličić-Radonić 2011, str. 16-17.

²⁶ N. Cambi 2020, str. 179-180.

²⁷ J. Jeličić-Radonić 2011, str. 16.

njezino podrijetlo. Dioklecijanova Palača imala je, površno govoreći, carsku rezidenciju, vojne smještaje i magazine te hramove. Carska je Palača uz hramove brojala mnoge skulpture božanstava i careva kojima su isti bili posvećeni, ali danas potpuno zagubljeni. Zahvaljujući pronađenom kipu božice Venere iz Splita, postoji mogućnost otkrivanja kome je posvećen bar jedan od hramova Palače. Sjeverno od carske rezidencije nalazili su se hramovi unutar Palače. Ona broji nekoliko hramova od kojih je najveći Jupiterov hram poznat i kao Dioklecijanov mauzolej. Nasuprot Jupiterova hrama podignuta su još tri hrama: jedan hram prostilnog tipa na visokom podiju te dva hrama kružnoga oblika. Unatoč činjenici da je Dioklecijanova Palača jedna od najvažnijih očuvanih antičkih građevina rimske provincije Dalmacije koja je itekako istražena, literatura se ipak ne može složiti o posvetama potonja tri hrama te često spominje različita božanstva koja su bila patroni kulturnih građevina Palače.²⁸

Prve informacije o hramovima donosi bizantski car Kostantin Porfirogenet sredinom 10. st. i navodi da je crkva sv. Dujma koja je mjesto posljednjeg počinka svetca, bila ujedno i grobnica cara Dioklecijana, a izvorno Jupiterov hram. Prema riječima Tome Arhiđakona, pisca djela *Historia Salonitana* iz 13. st., Palača broji tri hrama – najveći koji je pretvoren u crkvu povezuje s Jupiterom, a ostala dva hrama s Asklepijem i Martom. Antonio Proculiano, kancelar splitske općine, održao je govor gradskim vijećnicima u 16. st. u kojemu opisuje Dioklecijanovu palaču. Proculiano navodi da Palača ima četiri hrama koji su posvećeni: Jupiteru, onaj istočni i najveći koji je ujedno i crkva, Kibeli, majci svih bogova na južnoj strani Palače koji je okrugli, Veneri na sjevernoj strani kojega opisuje kao šesterokutog te Janu na zapadnom dijelu rezidencije koji kasnije postaje kapela sv. Ivana. Kasnije, podjednini arhitekti i arheolozi također pripisuju hramove Jupiteru, Kibeli, Veneri i Janu, a postoje i oni koji smatraju da je hramova ipak bilo samo tri.²⁹ Arheološka istraživanja 1957. g. potvrdila su Proculinove opise Palače i četiri hrama. Tada su otkriveni dijelovi Kibelina kružnog hrama na južnoj strani te je potvrđena Jupiterova posveta najvećeg hrama na istočnoj strani Palače. Sa sjeverne strane carske rezidencije nalazi se Venerin hram, kako ga Proculiano opisuje, a on je pronađen 1851. g. Prilikom iskopa kanala pronađen je temelj izgrađen od velikog kamenja okrugle gradnje te se smatra da su dimenzije građevine 8,532 m. Za vrijeme iskopavanja 1957. g., kada je pronađen i Kibelin hram, Venerin hram u potpunosti je istražen. Potvrđeni su ostatci velikih kamenja okrugle gradnje iz stoljeća prije te su pronađeni ostaci kružne podnice hrama i kružne kripte po sredini. Vjerojatno je cela hrama bila šesterokutna, za razliku od kružne cele Kibelina hrama,

²⁸ J. Jeličić-Radonić 2011, str. 18-19.

²⁹ T. Marasović 1995, str. 92-94.

premda su obje građevine bile istih dimenzija i oblika, tj. centralnog tipa s kriptom i okružene peripterom.³⁰

Slika 5. Tlocrt Dioklecijanove Palače prema Jerku Marasoviću. (Preuzeto iz J. Jeličić-Radonić 2011, str. 22)

Budući da je se u pojedinoj literaturi šesterokutni hram s okruglom celom može naći pod nazivom Venerin hram, pretpostavlja se kako se kip Venere pronađen u Splitu nalazio upravo u toj kulturnoj građevini. Skulptura se, nažalost, nije očuvala cijela, već samo u donjem dijelu. Mramorni kamen prikazuje ovalnu bazu na kojoj je sačuvano desno stopalo i lijeva noga odlomljena iznad koljena, naslonjena na potporanj u obliku dupina. Težina Venerina tijela počiva na lijevoj nozi, dok je desna noga lagano savijena i prstima dodiruje tlo, kao što je riječ i kod salonitanske Venere Pobjednice. Isto tako, budući da je držanje splitske Venere identično onom salonitanske, prepoznaje se skulptura istog tipa *pudica*. Božica je prikazana s dupinom koji je u pokretu, s pognutom glavom i tijelom okomito položenim na nju s visoko podignutim repom. Dupin ima široko rastvorena usta, izuzetno istaknute oči i peraje te se nad njim, smatra se, pružao još jedan lik. Naime, Venera je uz dupina bila i u pratnji erota koji se nad dupinom pružao u lebdećem položaju. Ostaci erotova desnog ramena vidljivi su pri vrhu dupinova repa

³⁰ J. Jeličić-Radonić 2011, str. 22-24.

te se na ostatku Venerine lijeve noge vide ostatci erotovih prstiju. Kip erota potpuno je uništen, budući da je većim dijelom bio položen slobodno u prostoru.³¹ Mora se moći pretpostaviti kako je kip Venere s dupinom i erotom bio postavljen unutar Venerina hrama u Dioklecijanovoj Palači. Upravo zahvaljujući njemu, može se potvrditi postojanje Venerina hrama unutar carske rezidencije koji može biti usko povezan sa salonitanskim kipom i hramom.

Slika 6. Venera iz Dioklecijanove Palače (?). (Preuzeto iz J. Jeličić-Radonić 2011, str. 19)

3.1.3. Priklesana Venera

Postoji, dakako, još prikaza Venere u glavnom gradu rimske provincije Dalmacije. Jedan od njih je i nagi torzo približno ljudskih dimenzija za koji se smatra da je prikazivao božicu Veneru. No, ovaj prikaz Venere je zanimljiv zato što je na ostacima torza jasno vidljiv pokušaj nove obrade samoga kipa. Nije neuobičajeno da se oštećene ili odbačene skulpture često prerađuju i ponovo upotrebljavaju jer je mramor bio vrlo dragocjen i skup materijal, stoga ovaj primjer priklesane Venere ne čudi. Razlog za prerađivanje Venere nije poznat, no uvijek postoji mogućnost da se kip ošteti i da ga se treba popraviti ili da se mramor ponovno trebao iskoristiti. Ostatci torza pokazuju da je površina kipa bila snižena za do jednog centimetra, što bi upućivalo na to da je nakana bila preobraziti božicu Veneru u neki kip nage božice. Na žalost, nedostaje glava kipa, no prema lomu vrata se vidi da je bila načinjena od istog mramora, dok to nije slučaj ruku kipa. Ruke su izrađene odvojeno od izvornog kamena, a povezane su na

³¹ J. Jeličić-Radonić 2011, str. 18.

njega željeznim klinovima. Budući da kipu nedostaje glava i dio nogu, jasno je da ni sekundarna obrada kipa nije dovršena, no ni tomu se ne zna razlog.³²

Slika 7. Ostatci priklesanog kipa Venere, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto iz N. Cambi 2005, str. 10)

Što se tiče samih karakteristika kipa, prvotni prikaz božice Venere nije bio nag, već djelomično pokriven haljinom. Na ostacima se vidi haljina samo na donjem dijelu kipa, dakle od bokova na dolje, koju su klesari pokušali odstraniti. Stoga se na prvotnom kipu može pretpostaviti postojanje haljine i na gornjem dijelu tijela božice, a koja je u procesu preobrazbe bila odstranjena. Haljina je na predjelu bokova bogato ukrašena naborima, dok u dijelu nogu lagano pada s pokojim urezima. Ruke božice nažalost nisu očuvane cijele, već samo do ramena, pa se ne može sa sigurnošću ustvrditi kako su bile postavljene. Venerino tijelo blago je nagnuto na lijevu stranu, što znači da je bila oslonjena na lijevu nogu i vrlo vjerojatno bilo postavljena na kameno postolje. Nažalost, obzirom na nedovršenost sekundarnog kipa ne postoji cjelokupni

³² N. Cambi 2020 str. 187-188.

prikaz nage božice Venere, no ipak se sigurno može potvrditi kontinuirano postojanje Venerinog kulta na području Salone.

3.1.4. Nadgrobna stela s figurom Venere na zabatu

Još jedan primjerak božanstva Venere dolazi iz Salone i prikazan je na zabatu na nadgrobnoj steli. Ova cjelovita stela nalazi se i čuva u Arheološkom muzeju u Splitu. Prikazuje nugu žensku figuru u kontrapostu koja dolazi s plaštem koji joj prekriva podlaktice obje ruke i visi iza leđa. Veneru okružuju fantastične morske životinje s obje strane koje donose pretpostavku o određenom tipu morske Venere. Takav tip Venere koja izlazi iz mora, a koju okružuju i simboliziraju morske životinje naziva se Venera Anadiomene (lat. *Venus Anadyomene*). Veneru Anadiomenu okružuju s lijeve strane morska pantera, a s desne strane morski bik, što je vrlo neobično za provinciju Dalmaciju u kojoj se rijetko nalaze fantastične, religijske ili mitološke scene na nadgrobnim stelama. Većinom se u mitološkim scenama Venera prikazuje u ostatku Carstva, pogotovo na zidnim slikama, stoga čudi njeno pojavljivanje kao Anadiomena u glavnom gradu provincije.³³

Slika 8. Stela s prikazom Venere Anadiomene na nadgrobnoj steli. (Preuzeto iz N. Cambi 2005, str. 83)

S obzirom da se prikaz nalazi na zabatu nadgrobne stele, moguće je da se lik Venere odnosi na pokojnicu poviše koje je Venera postavljena. Rimsko religijsko vjerovanje pruža nadu pokojnicima koji se nakon smrti mogu divinizirati i poistovjetiti s božanstvima koja štiju.

³³ N. Cambi 2005, str. 83-84.

Stoga, postoji itekakva mogućnost da je Venera Anadiomena na nadgrobnoj steli iz Salone neka vrsta identifikacije s pokojnicom. Budući da je stela posvećena Veneri i da su u frizu ispod zabata prikazani ženski utilitarni predmeti i potrepštine, jasno je da je nadgrobni spomenik pripadao ženi. Ovakvi prikazi pokušavanja identificiranja s božanstvima nakon smrti jako su česti, ne samo u Saloni, već i u cijelom Carstvu, stoga će ovih primjera biti još u cijeloj provinciji.³⁴

3.1.5. Natpisi posvećeni Veneri

Venerina uloga u rimskom svijetu bila je jako kompleksna. Ne samo da je bila božica ljubavi i ljepote, pa su je shodno tomu štovale samo žene, već je simbolizirala i vječnu pobjedu i prosperitet Rimskog Carstva, zbog čega su je često štovali i muškarci. No, prvi primjer salonitanskog natpisa posvećenog božici Veneri ipak potječe od žene. Naime, žrtvenik posvećen Veneri i Junoni podiže Mescenija Valentina te se na njemu bilježi natpis:

*Mescenia / Valentina / imperio / Veneris / Iunonem / d(onum) d(edit).*³⁵

Slika 9. Žrtvenik posvećen božici Veneri od Mescenije Valentine, Arheološki muzej u Splitu.
(Preuzeto iz S. Bekavac 2015, str. 52)

Odabir božica koje pripadaju zajednici službenih božanstava rimskog panteona upućuje na to da je njihova priroda isključivo je rimskoga karaktera. Poistovjećivanje, tj. dedikacija dedikantice Mescenije Valentine s rimskom Venerom i Junonom protekla je po zapovijedi

³⁴ N. Cambi 2005, str. 83-84.

³⁵ S. Bekavac 2015, str. 51.

božica, što je jedan od poznatih načina komunikacije između bogova i običnih smrtnika. Zahvaljujući rimskim vjerovanjima, dedikantica je nakon podizanja ovog spomenika bila "sigurna", na način da je bila poistovjeđena s obje božice, budući na žrtvu, tj. podizanje i posvetu istima.³⁶

Prema ostacima salonitanskih natpisa jasno je da je najpopularnija bila upravo inačica božice Venera *Victrix*, odnosno Venera Pobjednica, o kojoj je bilo riječi i ranije u radu. Iz Salone se tako očuvala i baza kipa na kojoj se nalazi natpis posvećen Pobjednici:

*Veneri / Victrici / in memoriam / Albucae C(ai) filiae / Pontiae / uxoris / M(arcus) Marius Paulus l(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum).*³⁷

Slika 10. Baza kipa s očuvanim natpisom Veneri Pobjednici, Arheološki muzej u Splitu.

(Preuzeto iz S. Bekavac 2015, str. 52)

Iz natpisa se može iščitati da ga podiže *Marius Paulus* na sjećanje na svoju ženu Albuciju Ponciju. Budući da se ova posveta, a koja je privatnoga karaktera, našla na bazi kipa i time dobila jednim dijelom svoj službeni i javni okvir, pretpostavlja se da su vjerojatno dvije vrlo istaknute salonitanske obitelji naručile izradu kipa i bazu s dedikacijom. Upravo zbog njihove moći ova gesta i podizanje spomenika nije mogla ostati u privatnosti.³⁸

³⁶ S. Bekavac 2015, str. 51.

³⁷ S. Bekavac 2015, str. 52.

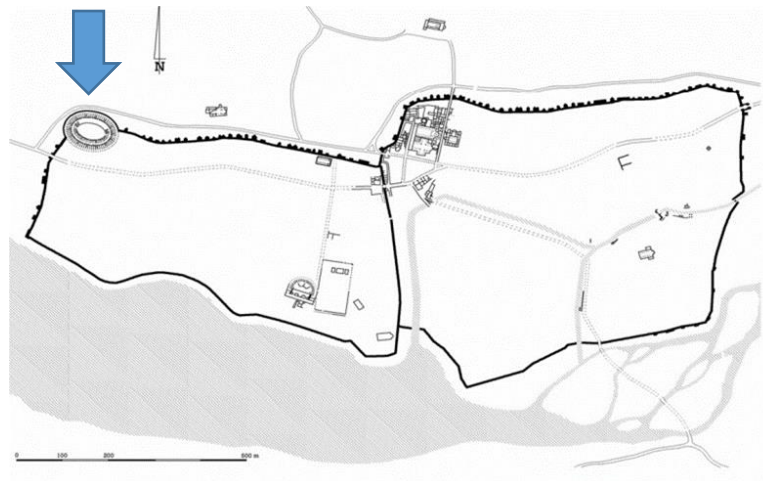
³⁸ S. Bekavac 2015, str. 52.

Veneri Pobjednici natpis podiže još jedna ženska osoba. Nažalost, ime žene nije očuvano, ali iz konteksta ostalih riječi koje su čitke na natpisu može se iščitati riječ *filiae* (hrv. kćer). Upravo se iz ove riječi može zaključiti da se radi o osobi ženskog roda, odnosno o dedikantici.³⁹

*Veneri Vic(trici) / sac(rum) [---]ire[-] / pro [---]muni / filia v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*⁴⁰

Idući natpis posvećen božici Veneri usko je vezan uz žene koje bi se mogle nazvati službenice Venerina kulta. Na posveti službenica kulta ipak je sporna jedna riječ koja označava funkciju magistre:

*Prima Fulvinae / Urbana Curtiae / Oecumene Iuliae / mag(istrae) V(eneris?) d(onum) d(ant).*⁴¹

Slika 11. Pretpostavljeno mjesto pronalaska natpisa posvećenog Veneri koji govori o funkciji magistre. (Tlocrt preuzet iz J. Jeličić-Radonić 2011, str. 25)

U literaturi nije jasno na koga se odnose imena navedena na natpisu, odnosno radi li se o jednom imenu ili više imena. Ako se radi o imenima više žena (*Prima, Urbana i Oecumene*), time bi kontekst riječi *Prima* govorio o robinji od Fulvinije. U tom slučaju, ne zna se tko obnaša dužnost Venerine magistre – prva, druga ili treća robinja. Funkcija magistre nije navedena slučajno, stoga bi je se trebalo povezivati s prinošenjem žrtve, tj. darova božici, što bi onda impliciralo na to kako su sve tri robinje obavljale dužnost magistre. Unatoč sumnjama o postojanju Venerinog kolegija u Saloni, koji bi na kraju krajeva i pojasnio ovaj natpis, čini se

³⁹ S. Bekavac 2015, str. 53.

⁴⁰ S. Bekavac 2015, str. 53.

⁴¹ S. Bekavac 2015, str. 53.

da je riječ o dužnosti koja je vezana uz svojevrsno Venerino svetište. Budući da su Venerine magistre s ovog natpisa robinje te da se nigdje ne spominje njihova svećenička ili izvanredna funkcija, pojedini autori pretpostavljaju da ipak nije riječ o elitnoj zajednici Venerinog kolegija kako se iz ovog natpisa izvlači u literaturi.⁴² No, ipak nije suludo pretpostaviti da je na u glavnom gradu provincije Venerin kolegij postojao. Iz Salone dolaze još dva natpisa koja spominju riječ *collegio* uz Venerino ime. Prvi se natpis veže samo uz Venerin kolegij, dok se drugi natpis iz glavnoga grada veže uz kolegij nje i boga Merkura koji spominje i mušku osobu koja bi mogla stajati iza podizanja natpisa. Još je jedan natpis koji spominje Venerin kolegij, a pronađen je u Split, tj. u Dioklecijanovoj Palači. Riječ je o natpisu

[---] *tripon[di-? ---] / [--- c]oll(egi-) -----Ven[eris ---] / [-----] / [-----]*⁴³
 -----] / *ann(os) p(lus) m(inus) [---] / et Iulio [Feli?]ci qui vi[x(it) ann(os)] / p(lus) m(inus) XXV <c=G>o[ll(egio) Mer]//[c]uri [et] -----Ven(eris) T[-----]*⁴⁴

Još je jedan natpis koji spominje Venerin kolegij, a pronađen je u Split, tj. u Dioklecijanovoj Palači. Riječ je o natpisu koji se datira u 4. st., točnije u razdoblje od 333. g. – 337. g. Natpis govori o Venerinom kolegiju uz koji se na početku teksta spominje Flavije Konstantin, rimski car koji je vladao od 337. g. – 361. g. Bio je sin rimskoga cara Konsantina Velikog zbog čega ga se u literaturi nalazi pod imenom Konstancije II.⁴⁵ Konstancijevo ime u natpisu stoji s epitetima plemeniti i blagoslovljeni Cezar, tipičnim superlativima koji su se pridodavali carevima na natpisima, te se na kraju natpisa spominju riječi *collegio fabrum Veneris*. Postoji mogućnost kako je car bio jedan od onih koji je podupirao rad Venerina kolegija (ako je postojao) u Dioklecijanovoj Palači, koji je mogao biti podružnica kolegija u Saloni. Isto tako, ako je postojao Venerin kolegij u Saloni i kasnije u Dioklecijanovoj Palači, hram u carskoj rezidenciji koji se pripisuje božici dobiva još jedan jak argument za svoje postojanje.

-----*Fl(avio) Constan/ti nobilissi/mo ac beatis/[simo] Caesari / [c]oll(egium) fabrum /*
 -----*Veneris.*⁴⁶

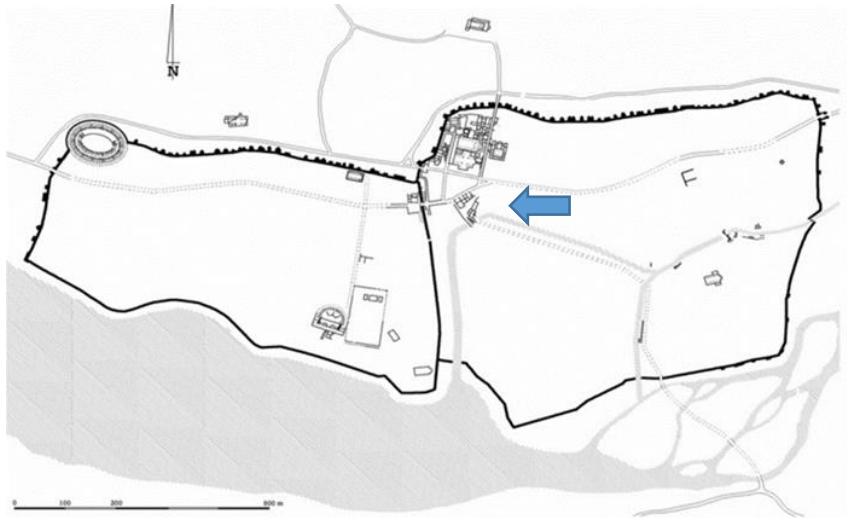
⁴² S. Bekavac 2015, str. 53.

⁴³ AE 2006, 1019.

⁴⁴ CIL 03, 14727, 1; Zeichnung.

⁴⁵ Konstancije II.. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (Zadnje pristupljeno 7. 9. 2023.) <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32871>

⁴⁶ AE 1983, 0735., CIL 03, 01981., CIL 11, 00642*, 6.

Slika 12. Mjesto pronalaska žrtvenika posvećenog Cereri, Viktoriji i Veneri. (Tlocrt preuzet iz J. Jeličić-Radonić 2011, str. 25)

Još je jedna posveta Veneri pronađena na salonitanskom području i to na žrtveniku, tj. ari. No, ovoga puta je božica Venera posvetu podijelila s još dvije božice – Cererom i Viktorijom:

*Cereri Aug(ustae) sac(rum) / Vic(toriae) et V[en(eri)] / Aug(ustis) Cn[(aeus?)---] / [---
----- / v(otum)? s(olvit)? l(ibens)? m(erito)?].⁴⁷*

Slika 13. Žrtvenik Cereri, Viktoriji i Veneri, arheološka zbirka Marka Matijevića u Solinu.
(Preuzeto iz S. Bekavac 2015, str. 136)

Pojedini autori drže da primat u ovoj posveti ima božica Cerera, a da su Viktorija i Venera združene pod zajednički naziv *augustae*. Očigledno je dedikant želio jaču naklonost

⁴⁷ S. Bekavac 2015, str. 133.

božice Cerere i nju stavlja na prvo mjesto. No, u ovom slučaju treba prepoznati i Venerino djelovanje na ovom spomeniku. Nije slučajno da je upravo Venera postavljena kao zadnja posvećena božica. Ona kao takva zaokružuje ovu trijadu božica dajući spomeniku jači karakter povezan ne samo s njenim klasičnim karakteristikama (ljubav, ljepota), nego i ono što ono predstavlja Rimljanima – zaštitnicu roda, pobjedu i prosperitet.⁴⁸ Zbog toga bi upravo združivanje Viktorije i Venere trebalo omogućiti samoj Cereri jače božansko djelovanje kao posvetnici. U literaturi je nejasno zašto su za štovanje odabrane baš ove božice i u kojim se božanskim aspektima isprepliću. No, sa sigurnošću se tvrdi da se ne može govoriti o združenom štovanju božica jer ne postoji arhitektonski ili bilo kakav objekt i oblik u čast sve tri božice.⁴⁹

Još je jedan žrtvenik pronađen u Saloni i nosi natpis posvećen Veneri. No, u ovoj posveti Venera nosi epitet *Bacchae* i *sacrum*, što bi u slobodnom prijevodu s latinskog jezika značilo sveta Venera Bakha. Riječ Bakha povezuje se s bogom Bakhom, odnosno s grčkim pandanom rimskoga Bakha – Dionizom. Dioniz je bio muško božanstvo koje se veže uz plodnost, vegetaciju, žene i vino.⁵⁰ Poveže li se ovaj epitet s grčkom božicom Afroditom iz dalmatinskih grčkih kolonija na Jadranu, s kojom se rimska Venera identificira, možda se može ustvrditi da je Venerin kult jedan od najstarijih na Jadranu.⁵¹

-----Veneri -----Bac/c(h)ae s(a)c(rum)(?) Aure/lia Primula / ex voto po/suit.⁵²

Kognacijski natpisi predstavljaju specifičnu epigrafsku pojavu koja se pod nazivom *cognatio* javlja samo u salonitanskoj građi. Pojam kognacije označava krvno srodstvo među navedenim osobama, odnosno rodbinstvo po majčinoj liniji. Najstariji kognacijski natpis pronađen u Saloni datira se u razdoblje od 9. do 56. g., te glasi:

[..... / ...m]iles leg(ionis) VI[I...] / Veneri don[um / ob / magisteriu]m cognation[is .../... Cl]odior(um) cui[---] / [.....].⁵³

Unatoč činjenici da je natpis jako oštećen, može se iščitati dio koji govori o tome da je posvetu podignuo vojnik VII. legije.⁵⁴ Ova informacija ne čudi, s obzirom na to da je Venerin kult bio jedan od najzastupljenijih u Rimskome Carstvu kojega su štovali muškarci, naročito

⁴⁸ I. Matijević, A. Kurilić 2011, str. 134.

⁴⁹ S. Bekavac 2015, str. 134-135.

⁵⁰ Dioniz. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (Zadnje pristupljeno 7. 9. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15294>

⁵¹ M. Sanader 2008, str. 173.

⁵² CIL 03, 08688; Zeichnung.

⁵³ S. Bekavac 2015, str. 144-145.

⁵⁴ S. Bekavac 2015, str. 145.

vojnici.⁵⁵ Dužnost legionara leži u riječi *miles legionis*, što objašnjava funkciju aktivnog vojnika VII. legije koja je bila smještena na prostorima rimske provincije Dalmacije od 9. do 56. g. kada je spomenik i datiran. Cijeli je natpis je posvećen božici Veneri, a kognacijski navod ističe se riječima *cognatio Clodiorum*. Budući da ne postoje informacije o ranijem postojanju kognacije u Saloni, jasno je da je ovaj spomenik najraniji spomen te riječi te da se pomoću ove posvete može pratiti daljnji razvoj kognacijske pojave u Saloni.⁵⁶

Slika 14. Kognacijski natpis posvećen Veneri, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto iz S. Bekavac 2015, str. 148)

Kao pisani arheološki dokazi, natpisi ipak nose i određenu odgovornost za istraživače koji prije svega moraju prepoznati riječi o kojima se radi na natpisu, kako bi ga kasnije mogli iščitati i prevesti i najzad iskoristiti. Natpisi daju na uvid brojne posvete Veneri, bilo da je riječ o ženama ili muškarcima i/ili pokojnicima koji se žele identificirati s božanstvom te je svakako riječ o nalazima prve kategorije koji najčešće ispunjavaju rupe u povijesti informacijama koje nose.

3.1.6. Ukosnica s figurom Venere

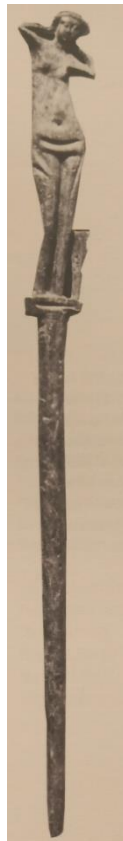
Traganje za ljepotom pojam je koji nikada neće izgubiti svoju funkciju kako danas, tako i u Rimskome Carstvu. Upravo je on uvjetovao razvoj jedne od najrazvijenijih industrija – kozmetičke. U antičkome vremenu žene su koristile češljeve, ukosnice, zrcala, bočice, kutijice i dr., sve s istim ciljem, a to je da izgledaju lijepo. U Carstvu je kozmetika bila smatrana dijelom

⁵⁵ I. Matijević 2015, str. 26.

⁵⁶ S. Bekavac 2015, str. 145-146.

higijene, stoga su kozmetičke proizvode koristili i muškarci i žene. Naravno, proizvodi su morali dolaziti ukrašeni, pogotovo u carskim krugovima i u bogatim obiteljima.⁵⁷ Upravo se na jednom kozmetičkom proizvodu za uljepšavanja pronašla figura božice Venere.

Jedan od primjeraka sitne proizvodnje je prikaz Venere kao figure koji dolazi iz Salone, a tiče se ženske populacije glavnoga grada provincije. Riječ je o ukosnici koju na vrhu kao dekoracija krasi figura Venere. Venera je prikazana u pratnji erota, potpuno nagoga tijela u vrlo ženstvenom pokretu. Sačuvana u Arheološkom muzeju u Splitu, ova ukosnica je manjih dimenzija zbog čega je lik Venere vrlo krhak s obzirom na njezinu veličinu i godine dotrajalosti tako malog predmeta. Ako se uzme u obzir da je Venera žensko božanstvo ljubavi i plodnosti, ne čudi kako je upravo lik božice iskorišten kao figura na predmetima koje su upotrebljavale žene diljem provincije Dalmacije, ali i cijeloga rimskoga svijeta.⁵⁸

Slika 15. Ukosnica s figurom Venere. (Preuzeto iz N. Cambi 2020, str. 313.)

⁵⁷ Z. Buljević 2007, str. 27.

⁵⁸ N. Cambi 2020, str. 312.

3.1.7. Preslice s prikazom Venere

Uporabni predmeti koji dolaze iz antičkog doba omogućuju detaljan uvid u različite sfere običnoga čovjeka toga vremena i ukazuju na to koliko se društvo kroz svakodnevne zadatke malo promijenilo. Količina i pojedinosti određenog uporabnog materijala daju podatke o stupnju razvoja proizvodnje i trgovačkim vezama prostora s drugim područjima. Upravo je zato ovakav, sitni nalaz jako bitan pri otkrivanju simboličkih značenja koji isti nose pri svojim funkcijama. Kada je riječ o svakodnevnim uporabnim predmetima, primat u njihovu korištenju i u antici svakako imaju žene. Često su davale svojim uporabnim materijalima simbolička značenja, pretvarajući ih tako u simbol svoje nesebičnosti i požrtvornosti kroz brigu za dom. S obzirom na to da su žene, tražile su zaštitu u obliku ženskog božanstva s kojim bi se mogle poistovjetiti. Najbolji primjer ženskih poslova koji se obavljao svakoga dana, a koji su radile i robinje, ali i carice, je pređenje i tkanje. Upravo su predmeti rabljeni u tom poslu dobili simbolično značenje te su se često mogli naći u rukama živuće matrone ili u grobu pokojnica.⁵⁹

Preslica predstavlja jedan takav predmet. Naime, preslica priložena u grobu ili prikazana u ruci žene na nadgrobnom spomeniku, označavala je pokojnicu kao matronu. Naravno, preslice su koristile žene iz svih društvenih razina Carstva, ne samo bogate, međutim njihove preslice često su lošije proizvodnje i bez ukrasa. U rimskim su ženskim grobovima, posebno iz 1. i 2. st., pronađene staklene, jantarne i koštane preslice. Koštane su se rabile za vunu, dok su jantarne i staklene bile jako krhke i nepraktične, stoga su služile samo za simboliku. Također, preslice su bile prikazivane i na nadgrobnim spomenicima pokojnica koje su onda označavale udanu ženu. U Carstvu se smatralo da udana žena u novi dom donosi preslicu, a jedna od njezinih mnogobrojnih kućnih aktivnosti upućuje na korištenje iste. Isto tako, budući da kreće sama u novi život i bračnu zajednicu, potrebno je da preslica ima i simboličko značenje koje joj daje žena. Simbol je najčešće žensko božanstvo kojemu se moli kako bi joj pomoglo u daljnjem nesebičnom i požrtvornom životu udane žene. Najčešće žensko božanstvo koje se štvalo u takvim slučajevima jest Venera, čije se figure mogu vidjeti i na preslicama iz Salone.⁶⁰

⁵⁹ Z. Buljević 2007, str. 23.

⁶⁰ Z. Buljević 2007, str. 23.

Slika 16. Koštane preslice s prikazom Venere, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto iz Z. Buljević 2007, str. 22)

Preslice koje dolaze iz Salone čuvaju se u Arheološkom muzeju u Splitu te se datiraju u 3., odnosno 4. st. Sva tri primjerka iz Salone prikazuju koštane preslice koje su na vrhu ukrašene figurom Venere. Lijeva preslica koja prikazuje Veneru nema glavu, već samo nago stojeće tijelo. Božica rukama prekriva svoje intimne dijelove i oslanja se na potporanj koji izgleda kao Kupid ili erot. Središnjoj preslici također nedostaje glava te, kao i lijeva figura, rukama prekriva svoje intimne dijelove. S obzirom na izrezbarene dijelove ispod pojasa, može se pretpostaviti kako je središnja figura Venere imala plašt ogrnut ispod bokova. Posljednja, desna preslica je najgore očuvana u svom funkcionalnom dijelu, međutim ima najbolje očuvanu figuru Venere. Božici na posljednjoj preslici ne nedostaje ništa. Jasno je vidljiva glava s uvojcima spletenima u punđu ili niski rep te kao i prethodne dvije figure i ova Venera prekriva svoje slabine rukama. Isto kao i središnja Venera, ispod bokova izgleda kao da je zaogrnuta stiliziranim plaštom ili haljinom. Na ovim je primjerima preslica jasno vidljivo što znači dodati uporabnom predmetu simboličko značenje, odnosno posvetiti ih ženskom božanstvu na kojega su se žene rimskoga svijeta oslanjale.

3.2. Jader

Ne postoje rezultati arheoloških istraživanja koji bi mogli potvrditi prisustvo grčkih kolonija u liburnskom prostoru. Međutim, neki se elementi grčkog načina života u Liburniji ipak mogu osjetiti, poglavito na primjeru grada Jadera i njegovih prvotnih masivnih

fortifikacija, danas pod zaštitom UNESCO-a.⁶¹ Osim mnogobrojnih spomenika rimskoga doba koji bogate zadarsku povijest, posebno se izdvaja i danas prepoznatljiv ortogonalni raster ulica Jadera. Pravilni rimski urbanizam grada upućuje na to da je Jader bio planski uređen, što se može zahvaliti prirodnoj konfiguraciji terena poluotoka koji su Liburni itekako znali iskoristiti.⁶² Unutar pravilnog rastera gradskih ulica našla se i najveća žila kucavica rimskoga grada na Jadranu – forum. Ono zbog čega je antički forum u Jaderu važan za ovaj rad jest da je u njegovoj blizini, točnije na današnjoj Poljani Požaršće, pronađena bezglava skulptura božice Venere.⁶³ Pronalazak božice na maloj udaljenosti od foruma automatski daje naslutiti o ideji štovanja Venere na jaderskom forumu.

3.2.1. Novootkriveni bezglavi kip Venere

Naime, prilikom iskopavanja temelja na gradilištu budućeg zadarskog hotela u središtu grada, na Poljani Požarišće, na dubini od oko dva metra pronađen je Venerin bezglavi kip. Također, u neposrednoj blizini kipa otkriveni su i kameni ulomci podnožja dijela bunarske krune. Venera je, čim je iznesena na površinu zemlje, bila izdvojena od ostalih arheoloških artefakata i prebačena u Zavičajni muzej u Biogradu, gdje će se nad njom vršiti daljnje analize. Nenad Cambi potvrđuje nagađanja arheoloških istraživača i slaže se da je riječ o kipu Venere te navodi kako je prema ostacima kipa njegova ukupna visina trebala iznositi dva metra. Smatra da se kip morao nalaziti u sklopu antičke vile čiji su ukrasi arhitektonskih elemenata također pronađeni na gradilištu. Osim pronađenih kamenih ulomaka bunara, na mjestu pronalaska kipa pronađeno je i oko 80 m² površine mramornog poda, antički zid obložen mramornim pločicama, ostatci crno bijelih mozaika te kanal za slivne vode, što sa sigurnošću može uputiti istraživače na postojanje bogate antičke vile. Dataciju vile smješta se u vrijeme između 2. i 4. st., kao i kip Venere čija datacija broji 1800 godina unatrag.⁶⁴

⁶¹ L. Stolica 2019, str. 48.

⁶² N. Cesarik 2020, str. 123.

⁶³ <https://www.antenazadar.hr/clanak/2022/01/u-centru-grada-pronaden-kip-bozice-venere-star-oko-1800-godina/> (Zadnje pristupljeno 15.7.2023.)

⁶⁴ <https://zadarski.slobodnadalmacija.hr/zadar/4-kantuna/na-gradilistu-hotela-u-centru-zadra-pronasli-kip-bozice-venere-star-1800-godina-bila-je-visoka-oko-dva-metra-i-stajala-je-u-atriju-urbane-vile-1159320> (Zadnje pristupljeno 15.7.2023)

Slika 17. Novootkriveni kip Venere nakon čišćenja, Zavičajni muzej u Biogradu. (Preuzeto s <https://zadarski.slobodnadalmacija.hr/zadar/4-kantuna/na-gradilistu-hotela-u-centru-zadra-pronasli-kip-bozice-venere-star-1800-godina-bila-je-visoka-oko-dva-metra-i-stajala-je-u-atriju-urbane-vile-1159320>)

Sami kip Venere dovoljan je arheološki dokaz koji bi probudio arheologe i povjesničare, stoga je nedvojbeno kako je cijeli kompleks urbane vile itekakva arheološka senzacija koja će dati nove, ali i potvrditi stare tvrdnje o rimskoj koloniji Jader. Venerin se kip čak i u preliminarnoj analizi istraživačima učinio zanimljiv. Naime, kip je očuvan u dijelu torza do koljena, dakle bez poprsja i glave u gornjem dijelu te bez donjeg dijela noge i stopala. Na lijevoj nozi je jasno vidljiv ostatak nečije ruke, dok je na desnoj nozi trag koji istraživače upućuje na ostatke prstiju. Također, svojevrsni tragovi se vide i na predjelu prepona, kao i na dijelu torza poviše kojeg su se nalazile prsi. N. Cambi pretpostavlja da je dio ruke na lijevoj nozi najvjerojatnije pripadao bogu Merkuru, Venerinom ljubavniku s kojim se ona često ikonografski povezuje. Nažalost, ne postoje daljnje analize ni saznanja o kipu božice Venere iz

Jadera, ali jasno je da je riječ o zanimljivom i važnom arheološkom dokazu koji je obogatio zadarsku povijest te koji će dati dodatne odgovore na pitanja koja se vežu uz antički Jader.⁶⁵

Slika 18. Mjesto pronalaska bezglavog kipa Venere na tlocrtu grada Jadera. (Tlocrt preuzet iz J. Jeličić-Radonić 2014, str. 42)

3.3. Narona

Ulazeći u prostore u najpovoljnijim putevima rijeke Neretve, rimska je vojska osvajala sva delmatska područja za koja je smatrala da imaju potencijala postati iskoristiva Rimskome Carstvu. Delta rijeke Neretve se u 1. st. pr. Kr., za vrijeme Građanskog rata između Cezara i Pompeja, postala glavno vojno uporište, a iz tog uporišta se razvila i rimska Narona. Podatak o nastanku rimskog grada Narone iz svojedobnog vojnog uporišta potvrđuje se u pismu rimskog vojskovođe Vatinija koji navodi Ciceronu o Naroni kao *ex castris Narona*.⁶⁶ Rimski grad Narona izgledao je i sadržavao sve što i svaki uobičajeni rimski grad Rimskog Carstva. Smjestio se i širio s vrha brežuljka u ravnici kroz koju je prolazila rijeka Naron. Masivne fortifikacije s gradskim vratima, forum s hramom, glavne komunikacije gradskih ulica, ali i prometnice koje vode van grada obogatile su Naronu koja s vremenom postaje jedan od najznačajnijih gradova provincije Dalmacije.⁶⁷

Na zapadnoj strani grada, dijelom smješten u padinu brijega, izgrađen je na visokom podiju tetrastilni hram. Monumentalni je hram čuvao skup carskih skulptura koje su bile

⁶⁵ <https://zadarski.slobodnadalmacija.hr/zadar/4-kantuna/na-gradilistu-hotela-u-centru-zadra-pronasli-kip-bozice-venere-star-1800-godina-bila-je-visoka-oko-dva-metra-i-stajala-je-u-atriju-urbane-vile-1159320> (Zadnje pristupljeno 15.7.2023)

⁶⁶ J. Jeličić-Radonić 2014, str. 35.

⁶⁷ J. Jeličić-Radonić 2014, str. 36.

postavljene na zidanim postamentima uzduž zidova cele. Izvanredno očuvani kipovi su arheološki dokazi prvog reda koji neosporno potvrđuju štovanje carskoga kulta u Naroni, kao i u rimskoj provinciji Dalmaciji. Smatra se da je hram podignut u 1. st., što potvrđuju i mramorni kipovi careva u nizu od Augusta da Trajana. Ovaj niz jasno pokazuje koncept slavljenja kulta od doba prvog cara Augusta, nakon kojeg su se kipovi careva i njihovih obitelji nadodavali te im se odavala počast.⁶⁸ Osim mramornih kipova, u hramu namijenjenu slavljenju carskoga kulta – Augusteju –, pronađeni su i posvetni natpisi koji također potvrđuju štovanje određenih božanstava, kao i što jasno spominju glavne aktere grada Narone. Najvažniji natpis pronađen u Augusteju je onaj namjesnika provincije Publija Kornelija Dolabele. Natpis je posvećen božanskom Augustu te je napisan na bazi (cipusu) na kojem je bio postavljen kip božanskog Augusta ili predmet od zlata.⁶⁹ U celi hrama, gdje se nalaze mramorni kipovi careva i njihovih obitelji, nalazila su se i dva kipa na postoljima s posvetnim natpisima božici Veneri. Nažalost, kipovi nisu sačuvani, no natpisi uvelike pomažu struci pri sakupljanju argumentiranju i zaključivanju o Naroni.⁷⁰

3.3.1. Dvije baze kipa posvećene Veneri Augusti

Slika 19. Postolje Venerinog kipa s posvetom pokojnici Septimiji Lupuli, Arheološki muzej u Naroni (lijevo). Postolje Venerinog kipa pokojnici Vibiji Prokuli, Arheološki muzej u Naroni (desno). (Preuzeto iz I. Jadrić-Kučan 2010, str. 270)

⁶⁸ J. Jeličić-Radonić 2014, str. 38.

⁶⁹ E. Marin 2015, str. 94-95.

⁷⁰ J. Jeličić-Radonić 2014, str. 39.

Emilio Marin piše kako je na bijelom podu ukrašenom mozaicima s crnim rubom, u celi, otkriven postament s posvetom božici Veneri iz 2. st. (slika , lijevo). Navodi i kako je on jedan od rijetkih koji je ostao nepomaknut sa svoga izvornog mjesta, što su utvrdili istraživači 1996. g. kada su prvi put i pronašli natpis. Upravo su natpisi bili prvi arheološki nalazi s povijesnog naronitanskog hrama koji su bili predstavljeni na znanstvenim skupovima i člancima zbog svoje važnosti koje pružaju kao takvi.⁷¹ U već spomenutom nizu postavljanja carskih skulptura od 1. st. do kraja 2. st., tj. od vladavine cara Augusta do Trajana, dvije statue s posvetnim natpisima Veneri bile su posljednje koje su postavljene u hram. Prvi natpis (slika, lijevo) je sačuvan na bazi kipa koji je posvećen Veneri Augusti (lat. *Venus Augustae*), a podiže ga *Publius Umbrius Saturnius*, na sjećanje na pokojnicu *Sempimiae Lupuliae*, prema testamentu majke *Septimiae Ursinae*. Također, na spomeniku se može iščitati i novčana naknada plaćena za izgradnju i postavljanje kipa.⁷²

*Veneri Aug(ustae) / sacr(um) / in memoriam / Septimiae Lupu/lae ex testamen/to Septimiae Ur/sinae matris de/tracta XX ex li/ bris LXXXXV s(emis) / P(ublius) Umbrius Saturni/nus heres posuit.*⁷³

*Veneri Aug(ustae) s(acrum) / in memor(iam) Vib(iae) / Proculae ex tes/tamento Fl(aviae) Tert/ullinae matr(is) de/lib(ris) C Fl(avius) Se/verus et Pud/entilla pos(uerunt).*⁷⁴

Na potonjem je natpisu poznato da ga podižu muškarac i žena; *Flavius Sverus* i *Pudentilla*, na sjećanje na pokojnicu *Vibiae Proculae*, prema testamentu majke *Flaviae Tertullinae*. Kao i prvi natpis, i ovaj je posvećen Veneri Augusti te je poznata i novčana suma plaćena za njega. Također, oba natpisa se prema karakteristikama datiraju u kraj 2. st., što potvrđuje pretpostavku da su upravo Venerini bili posljednji kipovi postavljeni u hramu.⁷⁵

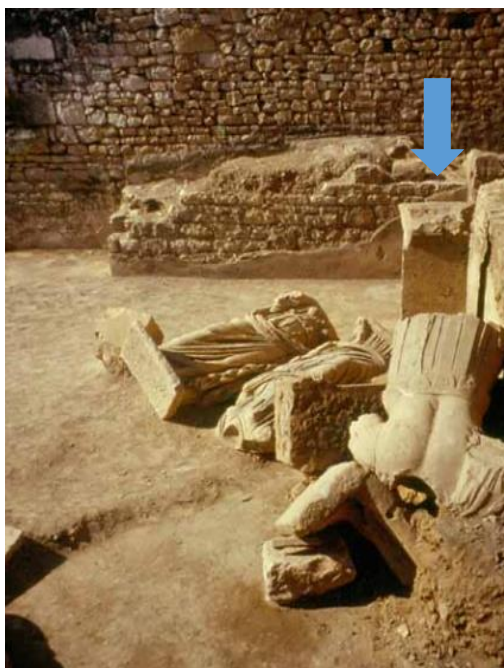
⁷¹ E. Marin 2015, str. 91-92.

⁷² I. Jadrić-Kučan 2010, str. 270.

⁷³ I. Jadrić-Kučan 2010, str. 270.

⁷⁴ I. Jadrić-Kučan 2010, str. 270.

⁷⁵ I. Jadrić-Kučan 2010, str. 270.

Slika 20. Postolje s posvetom pokojnici Septimiji Lupuli u trenutku pronalaska 1996. g.

(Preuzeto iz E. Marin 1996, str. 86)

Postoje određene sumnje vezane uz samu prirodu Venerinih kipova. Naime, E. Marin pretpostavlja da je došlo do privatizacije hrama do kraja 2. st. te da su kipovi Venere Auguste bili poistovječeni s pokojnicama na čiju su uspomenu i podignuti. Međutim, povjesničar Željko Miletić se ne slaže s ovakvom pretpostavkom i tvrdi kako je u vrijeme postavljanja kipova naronitanski hram još uvijek bio svetište careva. Sukladno tomu, smatra da su Venere u hramu postavljene po svojoj božanskoj prirodi da bi ih se štovalo u istoj mjeri kao i careve i njihove obitelji. Ovoj tvrdnji pogoduje i činjenice da statue božice nisu sačuvane te se ne može ustvrditi jesu li one imale portretne karakteristike pokojnica ili Venere Auguste. Budući da je božica bila božanski predek Julijevske obitelji, carske su je obitelji štovale još od osnivanja Carstva, stoga ne čudi da je uvrštena u državni kult cijeloga Carstva. Iz ovog razloga, stvorena su rimska vjerovanja poistovjećivanja s bogovima ili božanskim herojima nakon smrti pojedinca. Upravo su ovakva vjerovanja Rimljanima davala nadu u život nakon smrti, zbog čega su se spomenici u čast božanstvima i podizali, kao što je to slučaj s Venerom Augustom u Naroni. Ovoj pretpostavki u prilog ide i natpis posvećen Veneri Augusti Pobjednici koji se datira u doba ranog principata. Natpis podiže privatna osoba i isključivo je Venerine božanske prirode, odnosno po naravi božice Venere s epitetima Auguste i Pobjednice, koji svakako upućuju na štovanje Venere kao božanskog pretka Julijevske dinastije.⁷⁶

⁷⁶ I. Jadrić-Kučan 2010, str. 271-272.

Slika 21. Mjesto pronalaska oba natpisa na tlocrtu grada Narone. (Tlocrt preuzet iz P. Domines-Peter 2019, str. 6)

3.4. Enona

Liburnska zajednica Enonjana odabrala je prostor na poluotočiću unutar pješčane lagune kao mjesto na kojemu će izgraditi naselje, danas u literaturi poznato pod nazivom Enona.⁷⁷ Drvodjelstvo i okruženost morem Enonjanima je donijelo veliku zaradu, kao i trgovačke i pomorske veze koje su pomogle izgraditi bogati promet između liburnskih naselja. Geografski položaj, prirodne sirovine (u prvom redu sol), kao i potencijalno odmorište u Enoni su uočili i Grci i Rimljani. Nažalost, ne postoje konkretni dokazi grčkoga prisustva na poluotoku, osim tragova na pojedinim uporabnim predmetima. No, rimska romanizacija liburnske zajednice i mogućeg grčkog stanovništva itekako je poznata prvenstveno zahvaljujući arheološkim ostacima iz rimskoga doba. Rimljani su gradu dali status municipija te je kao takav bio uvršten u mnoge carske projekte koji su za cilj imali modernizirati Enonu i uključiti je u rimski svijet kao ravnopravnu članicu. Upravo je iz ovih razloga Enona dobila kamene zidine, mrežu gradskih ulica, stambene četvrti, monumentalni hram posvećen kapitolijskoj trijadi, kao i žilu kucavicu rimskoga grada – forum s augusteumom.⁷⁸ Iz navedenih je primjera vidljiva snažna romanizacija liburnske Enone, o čemu svjedoči i jedan skulpturalni arheološki dokaz pronađen prošloga stoljeća na ulazu u grad Nin.

⁷⁷ J. Jeličić-Radonić 2014, str. 53.

⁷⁸ B. Ilakovac 1995, str. 81.

3.4.1. Kip Venere Anzotike

Slika 22. Prikaz Venere Anzotike s Prijapom, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto s https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Venus_Anzotica_with_Priapus.jpg)

-----*Veneri Ansotic(ae) / sacrum / Baebia C(ai) f(ilia) Maximil(la) ex testament(o) / L(uci) Corneli Bassi fecit.*⁷⁹

-----*Veneri A[ug(ustae)] / sacr(um) Egnatia / C(ai) f(ilia) Paullina s(olvit) / l(ibens) m(erito).*⁸⁰

Uz mnogobrojne očuvane skulpture rimske Enone na ulazu u današnju Enonu (Nin), 1938. g. pronađen je kip koji se pripisuje lokalnoj božici Veneri Anzotiki (lat. *Venus Anzotica*). Kip je pronađen na mjestu gdje su se nalazila i dva natpisa posvećena istoj, a arheolozi se slažu da se na istom mjestu nalazilo i Venerino svetište. Prvi natpis posvećen je Veneri Anzotiki, dok je drugi posvećen Veneri s epitetom Auguste, no pretpostavlja se da je natpis upućen istom kipu, tj. istom božanstvu.⁸¹ N. Cambi piše kako je ovaj kip najbolje očuvani primjerak kararskog mramora koji je pronađen u nekadašnjoj provinciji Dalmaciji. Venera Anzotika datirana je u 1.

⁷⁹ AE 1940, 0006.

⁸⁰ CIL 03, 02971.

⁸¹ S. Igljić 2017, str. 15.

st. te pripada prikazu Venere s malom figurom Prijapa, božanstva plodnosti.⁸² Venera je prikazana u uspravnom položaju s nagim torzom, dok je s njene lijeve strane u donjem kutu smješten Prijap. On je pak prikazan sa svojim uobičajenim atributima, prepoznatljivim simbolima plodnosti; obilje plodova i naglašeni falus.⁸³

Upravo su njihovi prikazi nagnali znanstvenu literaturu da se suoči s odgovorima na pitanja o odnosu Venere i Prijapa za koje kao objašnjenje služe njihove dimenzije. Budući da je Prijap prikazan kao omanja figura te kao stariji i bradat Mate Suić smatra, a s njime se slaže i N. Cambi, kako je Prijap dimenzijama subordiniran Veneri, tj. Anzotiki te da prati liburnske ideale o ženi.⁸⁴ No, ipak oba akademika ovu tvrdnju preispituju zbog činjenice da je prvotni kip vjerojatno predstavljao liburnsko autohtono božanstvo Anzotiku, svojevrsni pandan Veneri. Obzirom na liburnske tekovine o ženi, Anzotika je bila prikazana s podređenim Prijapom. Polako preuzimajući rimsku religiju i kulturu, Anzotika se poistovjećuje i postaje Venera Anzotika koja ipak u pravilu nije podređena Prijapu, te kojoj vremenom blijedi liburnski aspekt njene naravi.⁸⁵ Postoji mogućnost kako je ovaj tip kipa izabran da bi što zornije prikazao narav liburnske božice Anzotike, očigledno vrlo slične Venerinoj, budući da je vrijeme njezina nastanka 1. st. koje je sa sobom donijelo val romanizacije. Anzotikin razvoj se može pratiti i kroz primjerak kipa koji je prvotno sagrađen njoj u čast, zatim se poistovjećuje s Venerom s kojom je dijelila narav i attribute te najzad gubi svoju liburnsku prirodu i postaje samostalna Venera. Zahvaljujući Veneri Anzotiki poprilično se kontinuirano može popratiti proces romanizacije i poistovjećivanja rimskih božanstava s autohtonima.⁸⁶

⁸² N. Cambi 2020, str. 185.

⁸³ S. Igljčić 2017, str. 15.

⁸⁴ N. Cambi 2020, str. 185.

⁸⁵ S. Igljčić 2017, str. 15.

⁸⁶ S. Igljčić 2017, str. 16.

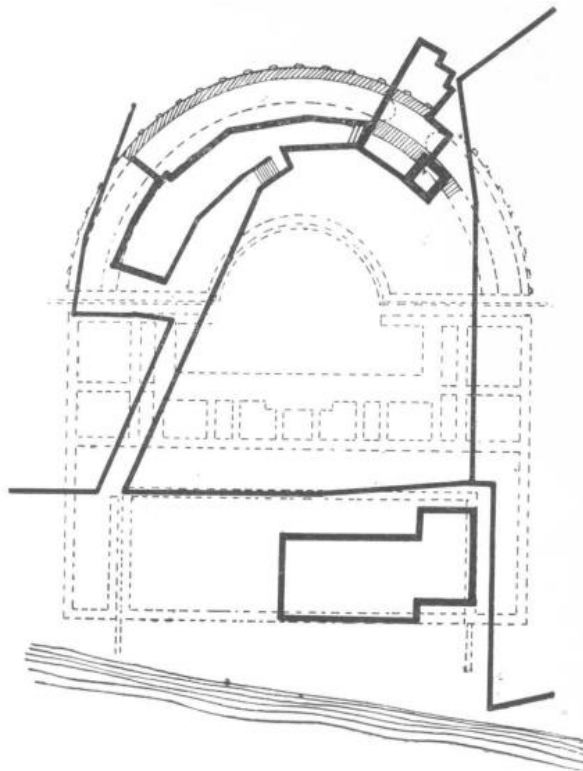
Slika 23. Mjesto pronalaska Venere Anzotike u gradu Enoni. (Tlocrt preuzet iz B. Ilakovac 1995, str. 79)

3.5. Isa

Prve povijesne vijesti o istočnoj obali Jadrana usko se vežu uz grčka imena, što potvrđuju i najstariji pisani izvori koji su grčkoga postanka. Mnogobrojni otoci Jadranskoga mora i pitome luke pogodne za naseljavanje snažno su privukle grčke kolonizatore koji su se u 4. str. pr. Kr. odlučili proširiti na Jadran. Jedan od prvih slučajeva kolonizacije istočne obale Jadrana krenuo je na inicijativu sirakuškog tiranina Dionizija Sirakuškog. Današnji otok Vis – vinorodna Isa (lat. *Issa*) naseljena je prije 385. g. pr. Kr. od strane sirakuških Grka i time postala najvažniji grad istočne obale Jadrana u helenističkom svijetu.⁸⁷ Osim povoljnog geografskog položaja i plodne zemlje, Isa je privlačila grčke poglede i u vidu pomorskih i trgovačkih veza koje su bile postojane još u doba Ilira. Zahvaljujući nazivu najljepšeg grada Jadrana svoga doba, Isa je za rimskog vremena zadržala svoju raskošnu ilirsko-grčku kulturnu baštinu koja je povremeno bila bogatija za rimskodobne građevinske pothvate.⁸⁸

⁸⁷ F. Šišić 1920, str. 39.

⁸⁸ R. Matijašić 2009, str. 75-83.

Slika 24. Isejski teatar prema planu iz Bull. dalm, XXVI, tab. III. (punim crtama označeno današnje stanje samostanskog sklopa, a isprekidanim plan teatra). (Preuzeto iz B. Gabričević 1968, str. 36)

Već je spomenuto kako su Rimljani ipak ostavili svoj pečat na polju arhitektonske baštine otoka Ise, unatoč činjenici da grad više nije bio centralna točka Jadranskoga mora. Osim što je otok u vrijeme Rimskog Carstva bio bogatiji za trijem i vježbalište, arheološki ostaci upućuju da je i isejski teatar oživio za rimsko doba. On se dan danas nalazi na poluotoku Prirovu, međutim nad njegovim ostacima u 16. su stoljeću podignuti crkva i franjevački samostan. Od nekadašnjeg monumentalnog zdanja ostao je samo poneki detalj, ali još uvijek dovoljan za daljnja arheološka i povijesna saznanja.⁸⁹ Teatar na poluotoku Prirovu ima sve karakteristike rimskih teataru, što može upućivati na to da je isejski teatar rimske proizvodnje. No, arheolog Branimir Gabričević ne isključuje mogućnost da se na istome mjestu prethodno nalazio manji teatar iz grčkoga doba, tj. iz vremena kada je Isa bila samostalna država. Ovakva mogućnost bi značila da su vidljivi rimski elementi teatra nadograđivani te da je helenistički teatar preadaptiran. Tomu svjedoči i pisani trag rimskog arhitekta i pisca Vitruvija koji piše da gledalište (lat. *orchestra*) ne bi trebalo biti orijentirano prema jugu, kako sunčeva svjetlost ne smeta gledateljima. Većina grčkih teataru sagrađena je nekoliko stoljeća prije Vitruvijeva

⁸⁹ B. Gabričević 1968, str. 35.

rođenja te su se prilagođavala prirodnoj konfiguraciji terena, a ne pisanim pravilima arhitekture. Takav pristup dokazuju nebrojena gledališta teataru orijentirana prema jugu, kao što je to slučaj i u Isi. Uzme li se u obzir potonja tvrdnja, trebalo bi naslutiti da se na mjestu rimskog teatra na poluotoku Prirovu prethodno nalazio helenistički teatar.⁹⁰

3.5.1. Metopa s figurom Venere

Slika 25. Reljef Nejade ili Venere, Franjevački samostan na Prirovu (lijevo).

Reljef boga Marta, Arheološka zbirka, Vis (desno). (Preuzeto iz B. Gabričević 1968, str. 38)

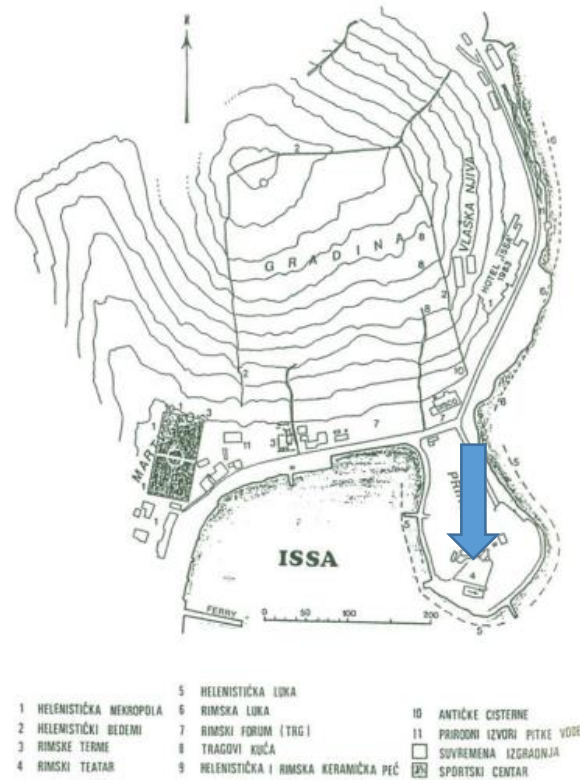
Arheoloških ostataka isejskog teatra nema puno, no arhitektonski i skulpturalni fragmenti pružaju pojedine informacije koje uvelike obogaćuju kulturnu baštinu antičke Ise. Viški arheolog Apolonije Zanella prošloga je stoljeća istražio isejski teatar i pri tome zatekao dva skulpturalna reljefa koja su bila ukras proscenija teatra.⁹¹ Dvije metope, jednako slabe izrade, krasile su prednji dio pozornice koji se smjestio između gledališta i zastora teatra. Obzirom da su krasile teatar, odnosno javnu građevinu, pripadaju karakteru javne skulpture te je jedna od njih i sada aktivna. I danas uzidana u hodniku franjevačkog samostana, jedna od metopa prikazuje žensku figuru naslonjenu na stup s podignutom ženskom rukom u kojoj je zrcalo. Figura je naga u svom gornjem, a haljinom pokrivena u svom donjem dijelu tako da joj se grudi vide do pojasa. Druga metopa pronađena je prije nekoliko godina u moru pred poluotokom i čuva se u arheološkoj zbirci otoka Visa.⁹² Ona prikazuje nagog muškog lika koji

⁹⁰ B. Gabričević 1968, str. 36-37.

⁹¹ B. Gabričević 1968, str. 37.

⁹² N. Cambi 2020, str. 162.

na glavi nosi kacigu te u obje ruke po jedan predmet. U lijevoj ruci, pretpostavlja se, lik drži koplje s vrhom okrenutim prema dolje (što je nemoguće sa sigurnošću potvrditi zbog manjkavosti reljefa), dok u desnoj ruci vjerojatno drži manji mač u koricama. Nema sumnje da je riječ o božanskom ili diviniziranom liku za kojeg se u literaturi smatra da predstavlja boga Marsa (grčki pandan Ares, bog rata).⁹³

Slika 26. Mjesto pronalaska metopa s figurom Venere. (Tlocrt preuzet iz B. Bijadžija 2015, str. 38.)

No, kada je riječ o ženskoj figuri mišljenja se ipak razilaze. Naime, akademik Nenad Cambi smatra da su obje metope tvorile jednu tematsku cjelinu. Muški lik prikazuje boga Marta – božanskoga partnera i ljubavnika božice Venere. Sukladno ovoj tvrdnji, Cambi zaključuje kako ženska figura na prvoj metopi prikazuje božicu Veneru. Naravno, obzirom da na prikazu ne postoje osobni atributi Venere kao božanstva, Cambi ne odbacuje mogućnost da ženska figura jednostavno prikazuje jednu od Muza/nimfa.⁹⁴ S druge strane. B. Gabričević ne dvoji da figura na prvoj metopi prikazuje jednu od Najada, ženskih šumskih božanstava. Najade su poznate po svojoj ekscentričnoj pratnji boga Dioniza, a čiji je kult još u helenističkom svijetu

⁹³ B. Gabričević 1968, str. 38-39.

⁹⁴ N. Cambi 2020, str. 162.

vezan uz postanak kazališnih igara.⁹⁵ I jedan i drugi autor slažu se s pretpostavkama da su obje metope istog tematskog ansambla te da su ne osobito vrsne lokalne izrade.⁹⁶ Kako bilo, neporeciv je utjecaj rimskog graditeljstva, kulture i mitologije koje su Rimljani širili na romanizirana područja, pa čak i ona koja su bila zamijenjena novim centrima – kao što je to bio slučaj s Isom.

3.6. Rider

Danilsko polje važan je arheološki lokalitet zahvaljujući svojoj dugotrajnoj povijesti koja seže u neolitik. Željezodobni nalazi delmatske zajednice Ridita do danas krasi nalazište, tj. padinu - Gradinu, dok je selo Danilo Gornje poznato kao nalazište ostataka iz rimskoga doba. Zanimljivo je kako je cijeli prostor Danilskog polja još uvijek topografski organiziran kao u vrijeme Rimljana. Rimljani su spustili naselje s Gradine u podnožje brdovitoga lanca na rub polja, kako bi mogli iskoristavati blagodatni ravni za osnovne poljoprivredne grane. Ponajviše zbog plodnog tla, ali i zbog strateški jakog položaja na prometnici Salona – Scradona, Rider postaje prosperitetan rimski municipij. Važnu ulogu prirodne postaje, mjesta za odmor i nadzorne točke na cesti Salona-Scradona potvrđuju i arheološki nalazi epigrafske prirode koji često spominju salonitanske pojedince.⁹⁷ Jedan od takvih nalaza je natpis koji se vezuje uz božanstvo Venere, a koje donosi podatke o datacijom upitnom municipalitetu Ridera i o šakaljivoj religijskoj prirodi posvete.

3.6.1. Natpis Veneri Pobjednici

O municipalnom statusu Ridera raspravlja se u literaturi te se o gorućem pitanju, kada je riječ o Rideru, odgovori traže u raznovrsnim podacima i nalazima. Jedan od takvih je i natpis posvećen božici Veneri koji glasi:

*Veneri / Victrici / Part(h)icae / Aug(usti) sac(rum) / in memoriam / Antoniae / Dec(im)i fil(iae) Paulae / Dec(imus) Antonius / Proculus decur(io) / Salon(ae) et Coponia / parentes / l(ocus) d(atu)s d(ecreto) d(ecurionum).*⁹⁸

S natpisa se može iščitati da je dekurion Salone, otac Antonije Prokul sa svojom suprugom Koponijom dao postaviti spomenik posvećen *Veneri Victrici Parthicae* u sjećanje na kćer Antoniju Paulu. Dozvolu za podizanje spomenika dalo mu je gradsko vijeće anonimnoga

⁹⁵ B. Gabričević 1968, str. 38.

⁹⁶ N. Cambi 2020, str. 162.

⁹⁷ A. Domić-Kunić, I. Radman-Livaja 2009, str. 68.

⁹⁸ I. Glavaš 2014, str. 89.

grada, no obzirom na mjesto pronalaska natpisa jasno je da je riječ o vijećnicima Ridera.⁹⁹ Budući da je salonitanski dekurion dao podići spomenik u Rideru, može se pretpostaviti da je u Rideru bio ili po službenoj dužnosti, ili je pak s obitelji boravio u manjem rimskom gradu koje je pojedincima služilo kao odmorište. Spomenik posvećen Veneri trebao je biti odobren od strane gradskog vijeća, stoga nosi karakteristike javnog spomenik, kao i narav službenog religijskog dokaza. Opće epigrafsko-paleografske značajke natpisa akademika su Miroslava Glavičića navele na dataciju municipalnog statusa u vrijeme ranoga principata u prvu polovicu 2. st. S njim, kao i s već spomenutim G. Alföldy, slaže se i Ivo Glavaš te zaključuje kako ovaj spomenik najbolje dokazuje flavijevsku konstituciju Ridera.¹⁰⁰

V E N E R I
V I C T R I C I
P A R T I C A E
A V G • S A C
5 I N M E M O R I A M
A N T O N I A E
D E C • F • P A V L A E
D E C • A N T O N I V S
P R O C V L V S • D E C V R
10 S A L O N • E T • C O P O N I A
P A R E N T E S
L • D • D • D

Slika 27. Preslik natpisa s posvetom *Veneri Victrici*. (Preuzeto iz I. Glavaš 2014, str. 89)

No, priroda religijskog karaktera ovoga spomenika ipak nije tako brzo rješiva. Naime, G. Alföldy povezuje posvetu *Veneri Victrici Parthicae* s Trajanovim sukobom s Partima 113. g. Shodno tim pretpostavkama, može se zaključiti kako je božanstvo Venere Partske prošireno na zapad Carstva nakon Trajanovog pohoda i romanizacije Male Azije. S Alföldyevom pretpostavkom se ne slaže Michael Speidel koji smatra da se na civilnom dokumentu/natpisu, u kojem roditelji daju podići spomenik u sjećanju na kćer, ne može nalaziti posveta božanstvu koje dolazi s novoosvojenih područja. U biti, Speidel drži logičnijim da je riječ o posveti Veneri Partskoj (iranska Anahita) koja je u provinciju Dalmaciju došla posredništvom nekog Parćanina

⁹⁹ I. Glavaš 2014, str. 89.

¹⁰⁰ I. Glavaš 2014, str. 90.

ili nekog stanovnika provincije koji je u Partiju išao po religijskoj zadaći. Smatra da se kult Venere Partijske nije širio iz novoosvojenog područja Male Azije, već da se radi o izoliranom slučaju.¹⁰¹ S obzirom da je ovaj natpis odobren od strane gradskih vijećnika Ridera, Speidel uočava problematiku Venere Partske na službenom natpisu. Naime, njen kult nije službeno zaveden, ni potvrđen kao štovateljski na zapadu Rimskoga Carstva, a ipak njeno ime se našlo na natpisu iz Danila. Posveta *Veneri Victrici Parthicae* iz Danila Gornjeg zaista je unikatna u antičkom svijetu, stoga uvijek iznova izaziva polemiku u znanstvenim krugovima.¹⁰²

3.7. Ekvum

Kolonija Ekvum, latinski *Colonia Claudia Aequum*, u današnjem Čitluku jedna je političko-upravna jedinica u unutrašnjosti rimske provincije Dalmacije. Smještena na obali rijeke Cetine koja joj je omogućavala život, bila je cestovno jako dobro povezana s ostatkom provincije, pogotovo s glavnim gradom Salonom. Ekvum je osnovan nakon neuspjele pobune tadašnjeg namjesnika provincije Skribonijana 42. g. Naime, car Klaudije je nagradio vojnike VII. i XI. Legije zemljišnim posjedima i formiranjem novog grada jer su ostali vjerni Carstvu prilikom organiziranja pobune. Upravo zato, kolonija Ekvum nosi Klaudijevo ime u svom punom nazivu. Ekvum je, budući da je bio jedina kolonija na kopnu provincije, sadržavao sve što pravo urbano i društveno središte mora imati unutar svojih gabarita. Pod pravilnim oblikom, *urbs quadrada*, zidine s gradskim vratima zatvarale su ortogonalno podijeljen grad. Uz gradske bedeme i vrata, Ekvum broji forum, terme i kultne komplekse koji su pružili mnoge arheološke i epigrafske ostatke. Svi ovi spomenici upućuju na to da je grad bio jako društveno i duhovno razvijen, s obzirom na brojne kultne oblike posvećene različitim božanstvima.¹⁰³

3.7.1. Dva natpisa iz Ekvuma

*Octavia / [F]ortun/[a]ta -----Ve/[n]eri / [v(otum)] s(olvit) l(ibens) m(erito).*¹⁰⁴

-----[Veneri?]/[Ge]netrici / [--]CL[---]/[---]M[---]/ Cn(aei) f(ilius) [---]/ [d]omo [-
--]/ N in [---]/ [-]quitat(---) [---]/ [---]I ex [viso?]/ [-----?].¹⁰⁵

Epigrafski ostatci koji se tiču ovoga rada vežu se uz božicu Veneru. Naime, pronađena su dva natpisa koja su posvećena istoj. U prvom natpisu, iz današnjega Sinja, može se iščitati kako ženska osoba, Oktavija Fortuna, slobodno ispunjava zavjet za podizanje spomenika koji

¹⁰¹ I. Glavaš 2014, str. 89.

¹⁰² I. Glavaš 2014, str. 89-90.

¹⁰³ J. Jeličić-Radonić 2014, str. 29-34.

¹⁰⁴ ILJug 0746.

¹⁰⁵ CIL 03, 09756.

se posvećuje božici Veneri. Nije naznačeno kakav spomenik, međutim prema ostacima može se pretpostaviti da je bio svojevrsni žrtvenik božici. Budući da je vidljivo da ga posvećuje ženska osoba, automatski se može zaključiti priroda spomenika i štovanje ženskog božanstva u službi ufanja u ljubav, ljepotu, kućanstvo i plodnost. Drugi natpis koji dolazi iz Čitluka posvećen je Veneri Praroditeljici. Vrlo je jasno ostao sačuvan dio [*Ge*]netrici, koji unatoč neočuvanom prvom dijelu u kojemu bi trebalo pisati ime božanstva, može upućivati na Venerin atribut Praroditeljice roda Julijevaca. Ostatak natpisa, nažalost, jako je dotrajao, no neki dijelovi ipak se mogu iščitati pod pretpostavkom. Božici Veneri spomenik podiže muška osoba, sin muškaraca, oca kuće, čije je ime polovično navedeno – *Cn(aei)*. U natpisu može iščitati i riječ *otpušten* koja bi mogla označavati otpuštanje iz legije, budući da su legionari naselili koloniju Ekvum. No, ovo su samo pretpostavke koje se mogu izvući iz riječi koje su vidljive i čitke s natpisa. Ono što je sa sigurnošću točno je činjenica da je u Ekvumu apsolutno postojao Venerin kult koji se štovao i kod žena i kod muškaraca. To nam potvrđuju kako jedan, tako i drugi natpis, a potonji donosi i božičin epitet Praroditeljica koji daje detalj koji čvrsto potvrđuje postojanje kulta u gradu.

3.8. Crna Korkira

Na Korčuli postoje ostatci koji svjedoče o aktivnosti na otoku još u prahistorijskom dobu. Jednu takvu tvrdnju potkrjepljuju nalazi iz Vele spilje iznad Vele Luke koji se datiraju u neolit, mlađe kameno doba. Otok se prvi put spominje u 4. st. pr. Kr. u riječima grčkoga putopisca Pseudo-Skilaka koji opisuje istočnu obalu Jadrana i grčku kolonizaciju iste te spominje Korčulu pod nazivom Crna Kerkira ili Korkira (grč. *Kerkyra*). Od iznimne je važnosti grčki natpis pronađen na vrhu brežuljka - poluotočića Koludrta kraj sela Lumbarde. Smatralo se da natpis datira iz 4. st. pr. Kr., no literatura ga danas smješta u 3. st. pr. Kr., snizujući mu starost. Ovaj se natpis naziva Lumbaradska psefizma i govori o popisu grčkih kolonizatora koji osnivaju naselje na otoku. Grke je na otoku dočekalo autohtono stanovništvo Ilira za koje su uvidjeli da su vješti moreplovci i koji za svoje brodovlje koriste drveća šume kojom je Korkira obilovala. Rimski pisci malo su što pisali o Korčuli, stoga je nepoznata njihova kompletna aktivnost na otoku, za razliku od drugih gradova u Jadranu. Postoje razni nalazi iz rimskodobnog vremena poput raznih uporabnih predmeta, arhitektonskih oblika i epigrafske građe, međutim ne može se samo na temelju njih zaključivati mnogo o rimskoj romanizaciji

otoka. No, ipak takvi ostatci pružaju pojedine podatke i informacije o Rimljanima, njihovoj kulturi i običajima koji su ostavili traga na Korčuli.¹⁰⁶

3.8.1. Natpis posvećen Veneri Pelagija

Jedan vrlo važan epigrafski nalaz koji dolazi s Crne Korkire i datira se u rimsko razdoblje tiče se božice Venere. Naime, natpis iz današnjeg mjesta Blato na Korčuli na prostoru Potrine svjedoči o božici s epitetom *Palagia*.¹⁰⁷ Prema mitologiji, grčka božica Afrodita, rimskog pandana Venera, rodila se iz morske pjene. Grčka riječ za more je *pelagos*, što bi impliciralo da Pelagija označava onu koja je nikla iz mora. Isto tako, epitet Pelagija za Veneru se vrlo rijetko upotrebljavao, stoga je ovaj naziv na korčulanskom natpisu baš zato značajan. Upravo je on jedan od rijetkih primjera Venere Pelagije u rimskom svijetu uopće. Sam natpis pronađen u Blatu govori o izgradnji hrama božici Veneri Pelagiji na tom području, zbog čega spada među najznačajnije rimske natpise koji se vežu uz otok i rimska djelovanja na njemu. Nažalost, nisu provedena daljnja istraživanja na mjestu na kojemu je pronađen natpis posvećen božici, no da jesu postoji mogućnost da bi se pronašli ostatci Venerina hrama na Crnoj Korkiri.¹⁰⁸ Svakako, ovaj je natpis vrlo važan, ne samo za rimskodobnu povijest otoka, već i za praćenje Venerina kulta na istočnoj obali Jadrana jer je iz njega jasno vidljivo da se štovanje božice proširilo i na otok, vjerojatno pomorskim ili trgovačkim vezama.

*Signia Ursa Signi / Symphor(i) f(ilia) templum / -----Veneri Pelagiae a / solo fecit et signum / ipsius deae posui(t) / sac(erdote) L(ucio) Cornificio Secundo K(alendis) Mai(i)s.*¹⁰⁹

¹⁰⁶ V. Foretić 1980, str. 107-109.

¹⁰⁷ M. Sanader 2008, str. 173.

¹⁰⁸ V. Foretić 1980, str. 109.

¹⁰⁹ CIL 03, 03066., CIL 03, 10083., ILJug 0256., ILS 3179.

Slika 28. Mjesto pronalaska natpisa posvećenog Veneri Pelagiji na otoku Kočuli. (Preuzeto s <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/edh/geographie/G006643>)

4. ZAKLJUČAK

Božica Venera bila je štovana na različitim razinama društvenog života duž istočne obale Jadrana. Ova raznolikost štovanja ogledala se u njezinim mnogobrojnim inačicama i reprezentacijama, što dodatno naglašava njezinu univerzalnost i utjecaj na različite slojeve društva. I žene i muškarci, svaki su imali svoj razlog za štovanje Venere. Žene su se molile Veneri za ljubav, ljepotu, pomoć u kućanstvu, zaštitu tijekom trudnoće i poroda te za plodnost, zbog čega se Venera često pojavljuje na svakodnevним ženskim uporabnim predmetima, ali i na natpisima koje podižu žene ili pokojnice u čast božici te kako bi se poistovjetili s njom. Vojnici su, prepoznajući njezinu ulogu u zaštiti i blagostanju, prinosili žrtve kako bi osigurali uspješne vojne poduhvate, dok su carevi posvećivali hramove i spomenike Veneri kako bi osigurali stabilnost svog vladanja i prosperitet svog carstva. Rimska provincija Dalmacija itekako pruža arheološke ostatke koji potkrjepljuju pretpostavku a, iako je Venera žensko božanstvo, bila je omiljena i među muškarcima. Raznolikost štovanja božice potvrđuje središnju ulogu koju je Venera imala u životima ljudi na istočnoj obali Jadrana, bilo da su oni carevi ili pak robovi. Njezina prisutnost u različitim aspektima društvenog života svjedoči o njezinoj univerzalnoj privlačnosti i sposobnosti da se poveže s različitim ljudskim potrebama i nadama.

Istraživanja i proučavanja spomenika Venere na istočnoj obali Jadrana jasno pokazuju bogatstvo i važnost kulta božice Venere u antici na ovom području. Arheološki ostatci iz različitih gradova poput Salone, Jadera, Narone i dr., pružaju dublji uvid u širok spektar kulturnih i umjetničkih aspekata povezanih s jednom od najreprezentativnijih božica rimske mitologije. Kroz monumentalne spomenike, poput arheoloških oblika i kipova, preko baza kipova i pojedinih natpisa, pa sve do jednostavnih ukosnica i preslica koji se vežu uz božicu, izgrađena je mreža koja je povezivala Rimsko Carstvo s lokalnim zajednicama i podržavala kult Venere. Budući da je jako brzo doživjela biti omiljena među božanstvima, Venerin kult se istom brzinom plasirao u svaki kutak Carstva. Kako je njezina politička popularnost rasla u Rimu, odakle svi noviteti kreću, tako je rasla i u rimskoj provinciji Dalmaciji. Upravo iz tog razloga duž istočne jadranske obale najviše je Venera koje nose epitete Pobjednice, čiji je kult bio vrlo popularan u cijelom Rimskom Carstvu. Ova činjenica ne čudi, s obzirom na to da se carska propaganda prosperiteta i pobjede prožimala i kroz mitologiju, pa se tako vezala i uz božicu Veneru.

Kako se promatranje ostataka vezanih uz božicu primicalo kraju, sve vidljivije je bilo da su lokalni utjecaji jednim dijelom oblikovali prezentaciju Venere na ovim prostorima,

istovremeno integrirajući elemente grčke, rimske i autohtone mitologije. Najjasniji prikaz ovakvog uključivanja različitih mitologija u jedno božanstvo vidljiv je na primjeru Venere Anzotike iz antičke Enone. Naime, lokalno je stanovništvo štovalo lokalnu božicu Anzotiku, koja se uslijed rimske romanizacije identificirala s rimskom Venerom i tako postala Venera Anzotika. Koliko je bio popularan kult Venere Anzotike u Enoni govori i činjenica da je skulptura iste pronađena na mjestu gdje se nalazio božičin hram. Prikaz enonske Venere u potpunosti oslikava ilirsko-rimsko božanstvo koje štuje lokalno stanovništvo, kao i došljaci Rimljani.

U cjelini, istraživanje spomenika Venere na istočnoj obali Jadrana omogućava dublje razumijevanje složene dinamike mitoloških praksi, umjetnosti i društvenih interakcija u antičkom periodu. Ova bogata zbirka arheoloških ostataka i epigrafske građe potvrđuje važnost Venere kao božice koja je svojevrsno oblikovala identitet i kulturu prostora istočne obale Jadrana te ostavila dubok i trajan utjecaj na njegovu povijest.

5. KATALOG

VENERA POBJEDNICA

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu, inv. No. 188A/10B

Datacija: 3. stoljeće

Literatura: N. Cambi 2020, str. 179-180.

- Venera Pobjednica nagi je kip božice Venere s natpisom *Venus Victrix* na bazi kipa koji je pronađen u Saloni (današnji Solin), a danas se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu. Salonitanska Venera datira se u 3. st. i povezuje se s antičkim radionicama. Sama figura salonitanske Venere prikazuje se s malim erotom okruženim lišćem i stablima. Smatra se da je Venerin kip bio postavljen kao kulturni primjerak u Venerinom hramu u istočnom dijelu Salone, podignutom za vrijeme Dioklecijana.¹¹⁰

Slika 29. Venera Pobjednica s Kupidom, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto iz J. Jeličić-Radonić 2011, str. 15)

¹¹⁰ N. Cambi 2020, str. 179-180.

VENERA IZ DIOKLECIJANOVE PALAČE (?)

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu

Datacija: 3.-4. st.

Literatura: J. Jeličić-Radonić 2011, str. 18-24.

- Skulptura božice Venere pronađena je u Splitu te se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu. Nažalost, nije poznato točno mjesto pronalaska skulpture. Kip je očuvan samo u donjem dijelu: mramorna baza s desnim stopalom, lijevom nogom do koljena te s Venerinim suputnikom – dupinom. Dupin je sačuvan gotovo u potpunosti i služio je Veneri kao potporanj. Poviše dupina bio je postavljen i manji erot koji se pridržavao o nogu božice i o tijelo dupina. Budući da je bio postavljen gotovo cijeli u slobodnom prostoru, uništen je.¹¹¹

Slika 30. Venera iz Dioklecijanove Palače (?). (Preuzeto iz J. Jeličić-Radonić 2011, str. 19)

¹¹¹ J. Jeličić-Radonić 2011, str. 18-24.

PRIKLESANA VENERA

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu

Datacija: ?

Literatura: N. Cambi 2005, str. 10., N. Cambi 2020, str. 187-188.

- Još jedan primjerak Venere s istočne obale Jadrana dolazi iz Salone i danas je smještena u Arheološkom muzeju u Splitu. Riječ je o fragmentu kipa Venere koji je pronađen u procesu priklesavanja. Približno ljudskih dimenzija, ova je Venera prikazana naga do bokova ispod kojih je ogrnuta svojevrsnim haljinom.¹¹² Smatra se da je želja naručitelja bila preobraziti odjeveni kip Venere u potpuno nagi kip Venere. Razlog za ovakav pothvat nije poznat, no uočeno je da je i površina cijeloga kipa bila spuštena za 1 cm. Glava kipa nedostaje, no ona je, za razliku od udova, bila izrađena od istog komada mramora od kojega je cijeli kip isklesan..¹¹³

Slika 31. Ostatci priklesanog kipa Venere, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto iz N. Cambi 2005, str. 10)

¹¹² N. Cambi 2005, str. 10.

¹¹³ N. Cambi 2020, str. 187-188.

STELA S PRIKAZOM VENERE

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu

Datacija: ?

Literatura: N. Cambi 2005, str. 83-84.

- Stela s prikazom Venere u zabatu još je jedan primjerak lika božice koji dolazi iz Salone. Naime, riječ je o cjelovitoj nadgrobnoj steli smještenoj u Arheološkom muzeju u Splitu koja u svom zabatu nosi prikazan nagi lik ženske figure u kontrapostu preko čijih je ruku obavijen plašt. Ženska figura prikazuje božicu Veneru koja je sa strana okružena s dvije fantastične morske životinje. S desne strane nalazi se morski bik, dok se s lijeve strane nalazi morska pantera.¹¹⁴

Slika 32. Stela s prikazom Venere Anadiomene na nagrobnoj steli. (Preuzeto iz N. Cambi 2005, str. 83)

¹¹⁴ N. Cambi 2005, str. 83-84.

NATPISI POSVEĆENI VENERI

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu

Datacija: 151. g.-300. g.

Literatura: S. Bekavac 2015, str. 51. CIL 03, 01962. ILS 3182.

- Iz Salone također potječe i nekoliko natpisa posvećenih božici Veneri. Njih najčešće podižu žene, majke i kćeri, ali u literaturi se mogu pronaći i natpisi koje daju podići muškarci, a koji štiju Veneru – bilo da je riječ o muškarcima koji ih podižu u ime svojih majki, kćeri ili žena, ili da je riječ o rimskim vojnicima. Postoje primjeri koji sa sigurnošću mogu potvrditi i ženski i muški natpis posvećen Veneri. Jedan od njih povezuje Salonitanku Mesceniju Valentinu koja daje izraditi žrtvenik s danas očuvanim natpisom koji je posvećen božici Veneri.

*Mescenia / Valentina / imperio / Veneris / Iunonem / d(onum) d(edit).*¹¹⁵

Slika 33. Žrtvenik posvećen božici Veneri od Mescenije Valentine, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto iz S. Bekavac 2015, str. 52)

¹¹⁵ S. Bekavac 2015, str. 51.

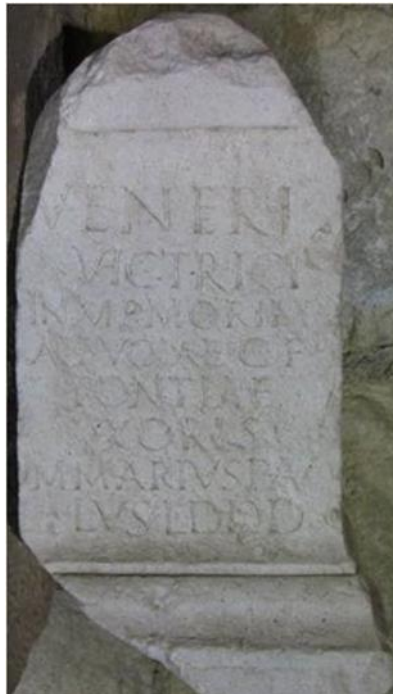
Smještaj: Arheološki muzej u Splitu

Datacija: 1. g.-150. g.

Literatura: S. Bekavac 2015, str. 52. CIL 03, 01965. ILS 3176.

- Iz Salone se očuvala baza kipa na kojoj se nalazi posveta Veneri Pobjednici. Iz epigrafskih ostataka natpisa jasno je vidljivo tko podiže ovaj spomenik, tj. bazu kipa, kao i samu skulpturu. Spomenik podiže *Marius Paulus* na sjećanje na svoju ženu Albuciju Poniciju te se može zaključiti kako je spomenik bio privatnog karaktera.¹¹⁶

*Veneri / Victrici / in memoriam / Albuciae C(ai) filiae) / Pontiae / uxoris / M(arcus) Marius Pau/lus l(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum).*¹¹⁷

Slika 34. Baza kipa s očuvanim natpisom Veneri Pobjednici, Arheološki muzej u Splitu.

(Preuzeto iz S. Bekavac 2015, str. 52)

¹¹⁶ S. Bekavac 2015, str. 52.

¹¹⁷ S. Bekavac 2015, str. 52.

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu

Datacija: 1. g.-300. g.

Literatura: S. Bekavac 2015, str. 51-52. AE 1922, 0046. ILJug 2063.

- Osim već spomenutog natpisa na bazi kipa božici Veneri Pobjednici, inačica Pobjednice spominje se i na natpisu koji podiže još jedna žena. Nažalost, ime ženske osobe uslijed vremena i atmosferskih čimbenika nije poznato.¹¹⁸

*Veneri Vic(trici) / sac(rum) [---]ire[-] / pro [---]muni / filia v(otum) s(olvit)
l(ibens) m(erito).*¹¹⁹

¹¹⁸ S. Bekavac 2015, str. 51-52.

¹¹⁹ S. Bekavac 2015, str. 53.

Smještaj: Muzej grada Trogira

Datacija: 151. g.-300. g.

Literatura: S. Bekavac 2015, str. 53. CIL 03, 01963.

- Postoji još jedan natpis koji se vezuje uz nekoliko žena i božicu Veneru u kontekstu Venerina kolegija, odnosno službu Veneri kao božici. Natpis spominje žene robovskog statusa koje se obnašaju funkciju Venerine službe, međutim riječ je o službi lokalnoga karaktera, a ne o profesionalnom Venerinom kolegiju poznatom diljem Rimskoga Carstva.¹²⁰

*Prima Fulviae / Urbana Curtiae / Oecumene Iuliae / mag(istrae) V(eneris?)
d(onum) d(ant).*¹²¹

¹²⁰ S. Bekavac 2015, str. 53.

¹²¹ S. Bekavac 2015, str. 53.

Smještaj: Arheološka zbirka Marka Matijevića u Solinu

Datacija: 251. g.-300. g.

Literatura: AE 2006, 1019.

- Još je jedan natpis koji spominje Venerin kolegij u sklopu lavnog grada rimske provincije Dalmacije. Natpis nije najbolje sačuvan, no spominje riječ *collegi* i riječ *Veneris* iz kojih se može zaključiti postojanje kolegija božice u Soloni.

[---] tripon[di-? ---] / [--- c]oll(egi-) -----Ven[eris ---] / [-----] / [-----]¹²²

¹²² AE 2006, 1019.

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu

Datacija: 151. g.-300. g.

Literatura: CIL 03, 14727, 1; Zeichnung.

- Pronađen je još jedan natpis posvećen Venerinom kolegiju na prostoru Salone. Ovaj natpis uz Veneru donosi i ime boga Merkura i kolegij se kao takav odnosi na oba božanstva.

-----] / *ann(os) p(lus) m(inus) [---] / et Iulio [Feli?]ci qui vi[x(it) ann(os)] / p(lus)
m(inus) XXV <c=G>o[ll(egio) Mer]//[c]uri [et] -----Ven(eris) T[-----]¹²³*

¹²³ CIL 03, 14727, 1; Zeichnung.

Smještaj: ?

Datacija: 333. g.-337. g.

Literatura: AE 1983, 0735., CIL 03, 01981., CIL 11, 00642*, 6.

- Ovaj natpis donosi ime i epitete rimskome caru Konstanciju II, sinu Konstantina Velikoga. Spominje također i Venerin kolegij, a pronađen je na prostoru Dioklecijanove Palače, u današnjem Splitu. Prati ga i točna datacija, pod pretpostavkom vladavine cara koji se nalazi na natpisu.

-----*Fl(avio) Constan/ti nobilissi/mo ac beatis/[simo] Caesari / [c]oll(egium)*
*fabrum / -----Veneris.*¹²⁴

¹²⁴ AE 1983, 0735., CIL 03, 01981., CIL 11, 00642*, 6.

Smještaj: Arheološka zbirka Marka Matijevića u Solinu

Datacija: 71. g.-150. g.

Literatura: S. Bekavac 2015, str. 133. AE 2011, 0926.

- Idući natpis o božici Veneri iz Salone veže se u žrtvenik koji je uz Veneru posvećen još i božici Cereri i Viktoriji. Ne zna se tko je i zašto spojio upravo ove tri božice u jednu posvetu, no jasno je da u Saloni zasad nije pronađeno i ne postoji svetište u kojemu su se iste štovale kao kojekakvo združeno božanstvo.¹²⁵

Cereri A/ug(ustae) sac(rum) / Vic(toriae) et V[en(eri)] / Aug(ustis) Cn[(aeus?)---] / [----- / v(otum)? s(olvit)? l(ibens)? m(erito)?].¹²⁶

Slika 35. Žrtvenik Cereri, Viktoriji i Veneri, arheološka zbirka Marka Matijevića u Solinu.

(Preuzeto iz S. Bekavac 2015, str. 136)

¹²⁵ S. Bekavac 2015, str. 133.

¹²⁶ S. Bekavac 2015, str. 133.

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu

Datacija: 151. g.-300. g.

Literatura: CIL 03, 08688, Zeichnung. M. Sanader 2008, str. 173.

- Žrtvenik pronađen u Saloni nosi natpis posvećen Veneri Bakhi. U ovoj posveti Venera nosi epitet *Bacchae* i *sacrum*, što bi u slobodnom prijevodu s latinskog jezika značilo sveta Venera Bakha. Epitet se može povezati s rimskim bogom Bakhom, tj. grčkim Dionizom i s grčkom božicom Afroditom.¹²⁷

-----Veneri -----Bac/c(h)ae s(a)c(rum)(?) Aure/ia Primula / ex voto po/suit.¹²⁸

¹²⁷ M. Sanader 2008, str. 173.

¹²⁸ CIL 03, 08688; Zeichnung.

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu

Datacija: 9. g.-56. g.

Literatura: S. Bekavac 2015, str. 144-145.

- Natpis posvećen Veneri koji podiže muškarac tiče se aktivnog vojnika rimske vojske. Riječ je o natpisu koji se povezuje s pojmom kognacija (lat. *cognatio*). Kognacijski natpis vojnika iz Salone posvećen je božici Veneri i smatra se najstarijim na ovim prostorima s datacijom od 9. g. do oko 56. g. 1. st.¹²⁹

[..... / ...]iles leg(ionis) VI[I...] / Veneri don[um / ob / magisteriu]m cognation[is
.../... Cl]odior(um) cui[---] / [.....].¹³⁰

Slika 36. Kognacijski natpis posvećen Veneri, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto iz S. Bekavac 2015, str. 148)

¹²⁹ S. Bekavac 2015, str. 144-145.

¹³⁰ S. Bekavac 2015, str. 144-145.

UKOSNICA S PRIKAZOM VENERE

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu

Datacija: ?

Literatura: N. Cambi 2020, str. 313.

- Ukosnica s likom Venere prikaz je koji dolazi iz Salone. Vrlo malih dimenzija i krhka ukosnica čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu. Ukosnica prikazuje nugu Venerinu figuru, kompletno očuvanu, koja se oslanja na svojevrsno deblo u dnu prikaza. Božičine ruke podignute su iza glave, čime tvore ženstveniju figuru samoga tijela.¹³¹

Slika 37. Ukosnica s likom Venere. (Preuzeo iz N. Cambi 2020, str. 313)

¹³¹ N. Cambi 2020, str. 313.

PRESLICE S PRIKAZOM VENERE

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu

Datacija 3.-4. st.

Literatura: Z. Buljević 2007, str. 23.

- Koštane preslice pronađene u Saloni jasan su prikaz svakodnevnog uporabnog predmeta jedne žene. Sve tri preslice ukrašene su na vrhu s figurom Venere. Lijeva i središnja preslica ukrašene su nagom Venerom kojoj nedostaje glava. Prekriva svoje intimne dijelove rukama. Lijeva Venera oslanja se uz svog suputnika s desne strane, pretpostavlja se Kupida ili erota. Posljednja, desna Venera je u potpunosti očuvana. Jasno joj je vidljiva glava te prekriva rukama slabine.¹³²

Slika 38. Koštane preslice s prikazom Venere, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto iz Z. Buljević 2007, str. 22)

¹³² Z. Buljević 2007, str. 23

NOVOOTKRIVENA BEZGLAVA VENERA

Smještaj: Zavičajni muzej u Biogradu

Datacija: 3. st.

Literatura: <https://zadarski.slobodnadalmacija.hr/zadar/4-kantuna/na-gradilistu-hotela-u-centru-zadra-pronasli-kip-bozice-venere-star-1800-godina-bila-je-visoka-oko-dva-metra-i-stajala-je-u-atrifu-urbane-vile-1159320>

- Nepoznat i nedavno otkriven, novi je primjerak koji prikazuje bezglavu božicu Veneru, a dolazi iz antičkoga Jadera. Arheolozi su uvjereni da je riječ o božanstvu Venere. Jadersku Veneru datira se u 3. st., dok je se ubicira u antičku vilu koja se nalazila nedaleko od glavnoga gradskoga trga u sklopu niza stambenih blokova. Preliminarne analize kipa govore o mogućem pratitelju Venere, bogu Merkuru.¹³³

Slika 39. Novootkriveni bezglavi kip Venere, Zavičajni muzej u Biogradu. (Preuzeto s <https://zadarski.slobodnadalmacija.hr/zadar/4-kantuna/na-gradilistu-hotela-u-centru-zadra-pronasli-kip-bozice-venere-star-1800-godina-bila-je-visoka-oko-dva-metra-i-stajala-je-u-atrifu-urbane-vile-1159320>)

¹³³ <https://zadarski.slobodnadalmacija.hr/zadar/4-kantuna/na-gradilistu-hotela-u-centru-zadra-pronasli-kip-bozice-venere-star-1800-godina-bila-je-visoka-oko-dva-metra-i-stajala-je-u-atrifu-urbane-vile-1159320> (Zadnje pristupljeno 1. 3. 2023.)

DVIJE BAZE VENERINIH KIPOVA

Smještaj: Arheološki muzej u Naroni

Datacija: 171. g.-230. g.

Literatura: I. Jadrić-Kučan 2010, str. 270-272. AE 1998, 1025. AE 2004, 1097., AE 1999, 1222. AE 2004, 1097.

- Dvije su baze Venerinih kipova ostale sačuvane u Naroni (Vid kod Metkovića) koje nose posvetu božici Veneri. Nažalost, kipovi nisu sačuvani, međutim detaljnijom analizom baza datira ih se u vrijeme carske dinastije Sever (195.g. – 235. g.). Obje baze su posvećene Veneri Augusti (lat. *Venus Augustae*) uz čiju se posvetu znaju i imena osoba koje su platile za kipove, kao i točna novčana svota za jedan i za drugi kip.¹³⁴

Slika 40. Dvije baze kipa posvećene Veneri Augusti, Arheološki muzej u Naroni. (Preuzeto iz I. Jadrić-Kučan 2010, str. 270)

¹³⁴ I. Jadrić-Kučan 2010, str. 270-271.

VENERA ANZOTIKA

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu

Datacija: 1. st.

Literatura: N. Cambi 2020, str. 185., N. Cambi 2005, str. 69.

- Venera Anzotika lik je božice Venere koja je nastala idejom sinkronizacije ilirsko-rimskoga kulta. Kip božice izrađen je od kararskoga mramora. Pronađen je u malom svetištu posvećenom Veneri Anzotiki pokraj Enone (današnjega Nina), dok se danas nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu.¹³⁵ Venera Anzotika datira se u ranoflavijevsko razdoblje te se smatra da je uvezena u rimsku provinciju Dalmaciju iz Rima. Kip prikazuje poznati tip kipa Venere s malom figurom njenoga pratitelja Prijapa¹³⁶. Prijap je prikazan kao bradato i brkato božanstvo te je u ovom predlošku zbog svojih malih dimenzijama subordiniran Veneri, što nije bio slučaj kulta liburnskoga predloška.¹³⁷

Slika 41. Kip Venere Anzotike iz Enone, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto s https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Venus_Anzotica_with_Priapus.jpg)

¹³⁵ N. Cambi 2020, str. 185.

¹³⁶ Prijap je, po grčkome mitu, Afroditin (Venerin) i Dionizov sin. Božanstvo je plodnosti i bogatstva u prirodi, stada, vrtova, vinograda i vinove loze. Njegov se kult razvio u Grčkoj (Helesopnt), no u 3. st. pr. Kr. kult boga Prijapa širi se i na Apeninski poluotok. Najčešće se prikazuje kao bradati i brkati čovjek s velikim falusom koji simbolizira plodnost. (Prijap. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Zadnje pristupljeno 1. 3. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50328>)

¹³⁷ N. Cambi 2020, str. 185.

-----*Veneri Ansotic(ae) / sacrum / Baebia C(ai) f(ilia) Maximil/la ex
testament(o) / L(uci) Corneli Bassi fecit.*¹³⁸

-----*Veneri A[ug(ustae)] / sacr(um) Egnatia / C(ai) f(ilia) Paullina s(olvit) /
l(ibens) m(erito).*¹³⁹

¹³⁸ AE 1940, 0006.

¹³⁹ CIL 03, 02971.

METOPA S FIGUROM VENERE

Smještaj: Franjevački samostan na Visu

Datacija: 2. st. ili 3. st.

Literatura: N. Cambi 2020, str. 162-163.

- Božica Venera s otoka Ise (lat. *Issa*, hrv. Vis) prikazuje figuru Venere na metopi koja je krasila proscenij isejskog teatra. Danas se prikaz nalazi zazidan u hodniku franjevačkog samostana koji je sagrađen na ostacima isejskog teatra. Pronađene su dvije metope proscenija. Prva metopa prikazuje figuru do bokova nagog ženskog božanstva Venere ili Muze oslonjene na stup koja u desnoj ruci drži ogledalo pred licem. Druga metopa prikazuje Venerinog božanskog ljubavnog partnera Marta i smatra se da su obje metope tvorile tematsku jedinicu, što potvrđuje i oblikovanje obruba metopa. Ovaj prikaz Venere jako je važan što se datacije tiče jer se likovi Venere i Marta datiraju u 2. ili 3. st.¹⁴⁰, a činjenica jest da je isejski teatar izgrađen još u vrijeme prije Krista.¹⁴¹¹⁴²

Slika 42. Metopa s prikazom Venere s otoka Ise, Franjevački samostan na Visu. (Preuzeto iz B. Gabričević 1968, str. 38)

¹⁴⁰ N. Cambi 2020, str. 162-163.

¹⁴¹ R. Matijašić 2009, str. 75-76.

¹⁴² N. Cambi 2020, str. 162-163.

NATPIS U ČAST VENERE POBJEDNICE

Smještaj: ?

Datacija: 116. g.-168. g.

Literatura: I. Jadrić-Kučan 2010, str. 193-194., I. Glavaš 2014, str. 89. CIL 03, 02770. ILS 3177.

- Natpis podignut u čast Venere Pobjednice (lat. *Venus Victrix*) jedini je arheološki dokaz koji upućuje na organizirano štovanje carskoga kulta u antičkome naselju Rider (Danilo kraj Šibenika). Posebno neobično za ovaj natpis je činjenica da ga je, u ime svoje kćeri, dala izraditi obitelj koja dolazi iz Salone. Budući da je otac obitelji bio rimski visoki dužnosnik, odnosno gradski vijećnik glavnoga grada provincije Dalmacije – Salone, uživao je veliki ugled u Rideru. Stoga su mu je gradsko vijeće ovoga naselja dodijelilo mjesto na kojemu su supruga i on mogli podignuti spomenik svojoj kćeri.¹⁴³

*Veneri / Victrici / Part(h)icae / Aug(usti) sac(rum) / in memoriam / Antoniae / Dec(im)i fil(iae) Paulae / Dec(imus) Antonius / Proculus decur(io) / Salon(ae) et Coponia / parentes / l(ocus) d(atu)s d(ecreto) d(ecurionum).*¹⁴⁴

V E N E R I
V I C T R I C I
P A R T I C A E
A V G • S A C
5 I N M E M O R I A M
A N T O N I A E
D E C • F • P A V L A E
D E C • A N T O N I V S
P R O C V L V S • D E C V R
10 S A L O N • E T • C O P O N I A
P A R E N T E S
L • D • D • D

Slika 43. Natpis podignut u čast božice Venere Pobjednice iz Ridera. (Preuzeto iz I. Glavaš 2014, str. 89)

¹⁴³ I. Jadrić-Kučan 2010, str. 193-194.

¹⁴⁴ I. Glavaš 2014, str. 89.

DVA NATPISA IZ EKVUMA

Smještaj: ?

Datacija: 51. g.-300. g., 1. g.-150. g.

Literatura: ILJug 0746., CIL 03, 09756.

- Dva natpisa koja spominju božicu Veneru dolaze iz kolonije Ekvum. Prvi, mlađi natpis dolazi iz današnjega Sinja. Natpis je očuvan i na njemu se razaznaje posveta Veneri od strane ženske osobe. Drugi natpis je iz današnjeg Čitluka te se datira u period početka 1. st. i sredinu 2. st. Jako je loše očuvan i tekst je gotovo nečitljiv. No, ostao je očuvan Venerin epitet Praroditeljice.

Octavia / [F]ortun/[a]ta -----Ve/[n]eri / [v(otum)] s(olvit) l(ibens) m(erito).¹⁴⁵

*-----[Veneri?]/[Ge]netrici / [--]CL[---]/[---]M[---]/Cn(aei) f(ilius) [---]/[d]omo [-
--]/N in [---]/[-]quitat(---) [---]/[---]I ex [viso?]/[-----?].¹⁴⁶*

¹⁴⁵ ILJug 0746.

¹⁴⁶ CIL 03, 09756.

NATPIS POSVEĆEN VENERI PELAGIJI

Smještaj: ?

Datacija: 151. g.-300. g.

Literatura: CIL 03, 03066., CIL 03, 10083., ILJug 0256., ILS 3179.

- Natpis koji je posvećen Veneri Pelagiji dolazi iz Blata s otoka Korčule. Natpis se datira u sredinu 2. i kraj 3. st. Smatra se da natpis govori o podizanju hrama božici na otoku. Daljnja istraživanja na otoku nisu provedena te se ne zna postoje li arheološki ostatci koji bi takvu tvrdnju potvrdili.

*Signia Ursa Signi / Symphor(i) f(ilia) templum / -----Veneri Pelagiae a / solo fecit et signum / ipsius deae posui(t) / sac(erdote) L(ucio) Cornificio Secundo K(alendis) Mai(i)s.*¹⁴⁷

¹⁴⁷ CIL 03, 03066., CIL 03, 10083., ILJug 0256., ILS 3179.

6. POPIS LITERATURE

B. Bandinelli-Ranuccio 1966

Bandinelli-Ranuccio Bianchi, *Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale*, Sv. 7: Sar-Zurv, Istituto della Enciclopedia italiana, Roma 1966.

V. Barbieri 1991

Barbieri Veljko, „Polis Issa“, *Latina et Graeca*, vol. 1, br. 38, Zagreb 1991.

S. Bekavac 2015

Bekavac Silvia, „Rimska religija i kultovi u društvenoj strukturi pretkršćanske Salone“, Doktorski rad, Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju, Zadar 2015.

M. Bereš 2014

Bereš Monika, „Salona“, *Essehist*, vol. 6, br. 6, Osijek 2014.

B. Bijadija 2015

Bijadija Bruno, „Prilog raspravi o pravnom statusu Ise u rimsko vrijeme“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, vol. , br. 57, Zadar 2015.

Z. Buljević 2007

Buljević Zrinka, *Odras Rimljanke*, Arheološki muzej Split, Split 2007.

N. Cambi 2005

Cambi Nenad, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Književni krug Split, Split 2005.

N. Cambi 2020

Cambi Nenad, *Umjetnost antike u hrvatskim krajevima*, Književni krug Split, Split-Zagreb 2020.

N. Cesarik 2020

Cesarik Nikola, „Između otoka i planine: bilješka o orijentaciji rimskog Jadera“, *Diadora*, vol. 33-34, br. 33-34, Zadar 2020.

A. Domić-Kunić, I. Radman-Livaja 2009

Domić-Kunić Alka, Ivan Radman-Livaja, „Urna iz Danila u kontekstu društvene elite municipija Ridera“, *Arheološki radovi i rasprave*, vol. 16, br. 1, Zagreb 2009.

P. Domines-Peter 2019

Domines Peter Pio, „Romanizacija Narone“, *Essehist*, vol. 10, br. 10, Osijek 2019.

V. Foretić 1980

Foretić Vinko, „Korčula in international and home relations“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 22, br. 1, Split 1980.

B. Gabričević 1968

Gabričević Branimir, „Antički spomenici otoka Visa“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 17, br. 1, Split 1968.

I. Glavaš 2014

Glavaš Ivo, „Prilog poznavanju municipaliteta Ridera“, *Diadora*, vol. 28., br. 28., Zadar 2014.

S. Igljić 2017

Igljić Sara, „Uloga religije u romanizaciji Liburnije“, Diplomski rad, Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju, Zadar 2017.

B. Ilakovac 1995

Ilakovac Boris, „Postanak i razvoj ninskih (Aenona) mostova“, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, vol. 28-29, br. 1, Zagreb 1995.

B. Ilakovac 1998

Ilakovac Boris, „Rekonstrukcija rimskog tijeska za masline u Mulinama na otoku Ugljanu“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, vol. , br. 40, Zadar 1998.

B. Ilakovac 1999

Ilakovac Boris, „Kad je popločen i ukrašen emporij rimske kolonije Jader“, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, vol. 32-33, br. 1, Zagreb 1999.

I. Jadrić-Kučan 2010

Jadrić-Kučan Ivana, „Carski kult u rimskoj provinciji Dalmaciji“, Doktorski rad, Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju, Zadar 2010.

J. Jeličić-Radonić 2011

Jeličić-Radonić Jasna, „Hram Dioklecijanova doba kod Porta Andetria u Saloni“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 42, br. 1, Split 2011.

J. Jeličić-Radonić 2014

Jeličić-Radonić Jasna, *Urbanizam i arhitektura rimske Dalmacije*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2014.

T. Marasović 1995

Marasović Tomislav, „O hramovima Dioklecijanove palače“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 35, br. 1, Split 1995.

E. Marin 1979

Marin Emilio, „Salona“, *Latina et Graeca*, vol. 1, br. 14, Zagreb 1979.

R. Matijašić 2009

Matijašić Robert, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Leykam international, Zagreb 2009.

I. Matijević 2015

Matijević Ivan, „Štovanje božanstava među vojnicima u Saloni tijekom principata“, *Tusculum*, vol. 8, br. 1, Solin 2015.

I. Matijević, A. Kurilić 2011

Matijević, Ivan i Anamarija Kurilić, „Dva neobjavljena žrtvenika iz Salone“, *Opuscula archaeologica*, vol. 35, br. 1, Zagreb 2011.

M. Sanader 2008

Sanader Mirjana, „O antičkim kultovima u Hrvatskoj“, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, vol. 101, br. 1, Split 2008.

L. Stolica 2019

Stolica Lucija, „O Rimskoj urbanizaciji na istočnoj obali Jadrana - primjer Salone i Jadera“, Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2019.

F. Šišić 1920

Šišić Ferdo, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda: od najstarijih dana do 1. decembra 1918: prva knjiga do 20. feb. 1970. s četiri historijske karte*, St Kugli, Zagreb 1920.

Dioniz. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (Zadnje pristupljeno 7. 9. 2023.)
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15294>

Konstancije II.. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (Zadnje pristupljeno 7. 9. 2023.)
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32871>

Matrona. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (Zadnje pristupljeno 4. 9. 2023.)
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39496>

Prijap. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (Zadnje pristupljeno 1. 3. 2023.)
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50328>

Venera. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (Zadnje pristupljeno 14. 8. 2023.)
<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=64245>

<https://zadarski.slobodnadalmacija.hr/zadar/4-kantuna/na-gradilistu-hotela-u-centru-zadra-pronasli-kip-bozice-venere-star-1800-godina-bila-je-visoka-oko-dva-metra-i-stajala-je-u-atriju-urbane-vile-1159320> (Zadnje pristupljeno 1. 3. 2023.)

<https://www.britannica.com/place/Roman-Empire> (Zadnje pristupljeno 15. 6. 2023.)

<https://www.antenazadar.hr/clanak/2022/01/u-centru-grad-pronaden-kip-bozice-venere-star-oko-1800-godina/> (Zadnje pristupljeno 15. 7. 2023.)

<https://www.britannica.com/topic/Venus-goddess> (Zadnje pristupljeno 10. 8. 2023.)

Sažetak

Venera je bila božica koja se upetljala u sve društvene razine, oblikujući mitologiju, umjetnost, politiku i međuljudske odnose. Njezina široka sfera utjecaja čini je ključnom figurom u antičkom svijetu, čija se prisutnost duboko prožela u društvo na istočnoj obali Jadrana. Rimska provincija Dalmacija obiluje arheološkim dokazima koji se usko vežu uz štovanje božice Venere. Upravo se zbog toga ovaj rad fokusira se na proučavanje spomenika posvećenih božici Veneri na istočnoj obali Jadrana, odnosno u provinciji Dalmaciji. Analizira se bogatstvo arheoloških ostataka i artefakata u gradovima poput Salone, Jadera, Narone, Enone, Ise i Ridera, s ciljem razumijevanja kulta božice Venere u različitim aspektima društva. Kroz istraživanje reprezentacija Venere u tim gradovima, rad istražuje kako je kult božice ljubavi, ljepote i plodnosti oblikovao vjerske, kulturne i socijalne dinamike antičkog Jadrana. Rad istražuje različite aspekte štovanja Venere kroz rad lokalnih majstora pod utjecajem rimskoga svijeta te doprinosi dubljem razumijevanju uloge božice u oblikovanju identiteta istočne obale Jadrana u antičkom razdoblju.

Ključne riječi: Venera, mitologija, arheološki ostatci, istočna obala Jadrana, kult božice

Venere

Abstract

Venus was a goddess who entangled herself in all levels of society, shaping mythology, art, politics, and human relationships. Her broad sphere of influence makes her a pivotal figure in the ancient world, whose presence deeply permeated the society of the eastern coast of the Adriatic. The Roman province of Dalmatia abounds with archaeological evidence closely tied to the worship of the goddess Venus. That's precisely why this work focuses on studying monuments dedicated to the goddess Venus on the eastern coast of the Adriatic, specifically in the province of Dalmatia. The richness of archaeological remains and artifacts in cities such as Salona, Jader, Naron, Aenona, Issa, and Ruder is analyzed with the aim of understanding the cult of the goddess Venus in various societal aspects. Through the exploration of Venus representations in these cities, the study investigates how the cult of the goddess of love, beauty, and fertility shaped religious, cultural, and social dynamics in ancient Adriatic. The study delves into different aspects of Venus worship through the work of local artisans influenced by the Roman world, contributing to a deeper understanding of the goddess's role in shaping the identity of the eastern Adriatic coast in ancient times.

Keywords: Venus, mythology, archaeological remains, the eastern coast of the Adriatic, the cult of the goddess Venus

POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

Slika 1. Venera s Kupidom i dupinom, Nacionalni muzej Rima, Rim. (Preuzeto s https://www.britannica.com/topic/Venus-goddess)	7
Slika 2. Rekonstrukcija hrama Venere Roditeljice u Rimu. (Preuzeto s https://www.mercatiditraiano.it/en/infopage/il-tempio-di-venere-genitrice).....	9
Slika 3. Mjesto pronalaska hrama pored Porta Andetria. (Tlocrt preuzet iz J. Jeličić-Radonić 2011, str. 25).....	12
Slika 4. Venera Pobjednica s Kupidom, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto iz J. Jeličić-Radonić 2011, str. 15)	13
Slika 5. Tlocrt Dioklecijanove Palače prema Jerku Marasoviću. (Preuzeto iz J. Jeličić-Radonić 2011, str. 22).....	16
Slika 6. Venera iz Dioklecijanove Palače (?). (Preuzeto iz J. Jeličić-Radonić 2011, str. 19)..	17
Slika 7. Ostaci priklesanog kipa Venere, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto iz N. Cambi 2005, str. 10).....	18
Slika 8. Stela s prikazom Venere Anadiomene na nadgrobnoj steli. (Preuzeto iz N. Cambi 2005, str. 83).....	19
Slika 9. Žrtvenik posvećen božici Veneri od Mescenije Valentine, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto iz S. Bekavac 2015, str. 52)	20
Slika 10. Baza kipa s očuvanim natpisom Veneri Pobjednici, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto iz S. Bekavac 2015, str. 52)	21
Slika 11. Pretpostavljeno mjesto pronalaska natpisa posvećenog Veneri koji govori o funkciji magistre. (Tlocrt preuzet iz J. Jeličić-Radonić 2011, str. 25).....	22
Slika 12. Mjesto pronalaska žrtvenika posvećenog Cereri, Viktoriji i Veneri. (Tlocrt preuzet iz J. Jeličić-Radonić 2011, str. 25)	24
Slika 13. Žrtvenik Cereri, Viktoriji i Veneri, arheološka zbirka Marka Matijevića u Solinu. (Preuzeto iz S. Bekavac 2015, str. 136)	24
Slika 14. Kognacijiski natpis posvećen Veneri, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto iz S. Bekavac 2015, str. 148).....	26
Slika 15. Ukosnica s figurom Venere. (Preuzeto iz N. Cambi 2020, str. 313.).....	27
Slika 16. Koštane preslice s prikazom Venere, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto iz Z. Buljević 2007, str. 22)	29
Slika 17. Novootkriveni kip Venere nakon čišćenja, Zavičajni muzej u Biogradu. (Preuzeto s https://zadarski.slobodnadalmacija.hr/zadar/4-kantuna/na-gradilistu-hotela-u-centru-zadra-	

pronasli-kip-bozice-venere-star-1800-godina-bila-je-visoka-oko-dva-metra-i-stajala-je-u-atriju-urbane-vile-1159320)	31
Slika 18. Mjesto pronalaska bezglavog kipa Venere na tlocrtu grada Jadera. (Tlocrt preuzet iz J. Jeličić-Radonić 2014, str. 42)	32
Slika 19. Postolje Venerinog kipa s posvetom pokojnici Septimiji Lupuli, Arheološki muzej u Naroni (lijevo). Postolje Venerinog kipa pokojnici Vibiji Prokuli, Arheološki muzej u Naroni (desno). (Preuzeto iz I. Jadrić-Kučan 2010, str. 270).....	33
Slika 20. Postolje s posvetom pokojnici Septimiji Lupuli u trenutku pronalaska 1996. g. (Preuzeto iz E. Marin 1996, str. 86)	35
Slika 21. Mjesto pronalaska oba natpisa na tlocrtu grada Narone. (Tlocrt preuzet iz P. Domines-Peter 2019, str. 6)	36
Slika 22. Prikaz Venere Anzotike s Prijapom, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto s https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Venus_Anсотica_with_Priapus.jpg)	37
Slika 23. Mjesto pronalaska Venere Anzotike u gradu Enoni. (Tlocrt preuzet iz B. Ilakovac 1995, str. 79).....	39
Slika 24. Isejski teatar prema planu iz Bull. dalm, XXVI, tab. III. (punim crtama označeno današnje stanje samostanskog sklopa, a isprekidanim plan teatra). (Preuzeto iz B. Gabričević 1968, str. 36).....	40
Slika 25. Reljef Nejade ili Venere, Franjevački samostan na Prirovu (lijevo).	41
Slika 26. Mjesto pronalaska metopa s figurom Venere. (Tlocrt preuzet iz B. Bijađija 2015, str. 38.).....	42
Slika 27. Preslik natpisa s posvetom Veneri Victrici. (Preuzeto iz I. Glavaš 2014, str. 89)	44
Slika 28. Mjesto pronalaska natpisa posvećenog Veneri Pelagiji na otoku Kočuli. (Preuzeto s https://edh.ub.uni-heidelberg.de/edh/geographie/G006643).....	48
Slika 29. Venera Pobjednica s Kupidom, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto iz J. Jeličić-Radonić 2011, str. 15)	51
Slika 30. Venera iz Dioklecijanove Palače (?). (Preuzeto iz J. Jeličić-Radonić 2011, str. 19) 52	
Slika 31. Ostatci priklesanog kipa Venere, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto iz N. Cambi 2005, str. 10).....	53
Slika 32. Stela s prikazom Venere Anadiomene na nagrobnoj steli. (Preuzeto iz N. Cambi 2005, str. 83).....	54
Slika 33. Žrtvenik posvećen božici Veneri od Mescenije Valentine, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto iz S. Bekavac 2015, str. 52)	55

Slika 34. Baza kipa s očuvanim natpisom Veneri Pobjednici, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto iz S. Bekavac 2015, str. 52)	56
Slika 35. Žrtvenik Cereri, Viktoriji i Veneri, arheološka zbirka Marka Matijevića u Solinu. (Preuzeto iz S. Bekavac 2015, str. 136)	62
Slika 36. Kognicijski natpis posvećen Veneri, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto iz S. Bekavac 2015, str. 148).....	64
Slika 37. Ukosnica s likom Venere. (Preuzeo iz N. Cambi 2020, str. 313)	65
Slika 38. Koštane preslice s prikazom Venere, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto iz Z. Buljević 2007, str. 22)	66
Slika 39. Novootkriveni bezglavi kip Venere, Zavičajni muzej u Biogradu. (Preuzeto s https://zadarski.slobodnadalmacija.hr/zadar/4-kantuna/na-gradilistu-hotela-u-centru-zadra-pronasli-kip-bozice-venere-star-1800-godina-bila-je-visoka-oko-dva-metra-i-stajala-je-u-atriju-urbane-vile-1159320)	67
Slika 40. Dvije baze kipa posvećene Veneri Augusti, Arheološki muzej u Naroni. (Preuzeto iz I. Jadrić-Kučan 2010, str. 270)	68
Slika 41. Kip Venere Anzotike iz Enone, Arheološki muzej u Splitu. (Preuzeto s https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Venus_Ansotica_with_Priapus.jpg)	69
Slika 42. Metopa s prikazom Venere s otoka Ise, Franjevački samostan na Visu. (Preuzeto iz B. Gabričević 1968, str. 38)	71
Slika 43. Natpis podignut u čast božice Venere Pobjednice iz Ridera. (Preuzeto iz I. Glavaš 2014, str. 89).....	72

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Marega Mendić, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice bolješen i bolješenica izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 19. rujna 2023.

Potpis

**IZJAVA O POHRANI DIPLOMSKOG RADA U DIGITALNI REPOZITORIJ
FILOZOFSKOG FAKULTETA U SPLITU**

Studentica: Marija Mladar

Naslov rada: Venera na istočnoj obali Jadrana

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Povijest umjetnosti

Vrsta rada: Diplomski rad

Mentorica rada: doc. dr. sc. Ana Torlak

Članovi Povjerenstva: doc. dr. sc. Vedran Barbarić, predavač Kristina Babić

Ovom izjavom potvrđujem da sam autorica predanog diplomskog rada i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama *Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju*, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude:

a) rad u otvorenom pristupu

b) rad dostupan studentima i djelatnicima FFST

c) široj javnosti, ali nakon proteka 6 / 12 / 24 mjeseci (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).

U slučaju potrebe (dodatnog) ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

Split, 19. rujna 2023.

Potpis studenta/studentice:

